

T. B. L.

34089

40

II 34089

Bb

40

Domoznanstvo

Kranjske domovine.

Spisal

Iv. Lapajne.

V Ljubljani 1889.

~~~~~
Samozaložba. — Natisnil J. R. Milic.

03001619Z

Predgovor.

Prelepo kranjsko deželo, jedro slovenskih pokrajin, opisovali so do zdaj vrli domoljubi največ le v nemškem jeziku: Valvasor, Linhart in Dimitz, vsi so jo opisovali v jeziku, katerega naš narod ne govori in navadno tudi ne ume. Za kranjske Slovence to gotovo častno ni, da nimajo zgodovine svoje dežele v svojem jeziku. Ali ni mar tudi živa potreba za tako delo, ako bi užé naš ponos nas k temu ne spodbujal? Ali ne potrebuje mar slehern kranjski učitelj takega navoda, da more uspešno to stvarino v ljudski šoli obravnavati? Ali ni mar potrebno, da se dá učiteljskemu pripravniku, ki hoče postati na Kranjskem učitelj, taka knjiga v roko? Tudi dijaki srednjih šol potrebujejo takega berila; vsaj je n. pr. domoznanstvo z ozirom na domačo deželo predpisana stvarina v 4. gimnazijskem razredu. Sicer pa slehern Kranjec rad bere v domačem jeziku zgodovino svoje domače dežele. Zavaljo tega menim, da bode marsikateremu s pričujočem spisom ustrezno. Pri spisovanji bila mi je mala Dimitz-ova zgodovina vodilo. Postopal sem pri izbiranju stvarine po načrtu njegovega dobrega dela; dal sem pač svoji knjižici, ki ima slovensko lice, tudi nekoliko več slovenskega jedra, nego ga imajo Dimitz-ove knjige; kajti zgodovinsko je gotovo in utrjeno, da je bila Kranjska dežela od nekdanj prava slovenska krajina. Pričujoči spis naj bode v malem okviru to, kar imajo Goričanje v Rutarjevi knjigi „Domoznanstvo poknežene grofije Goriške“ (založila c. kr. šolska zaloga) ali Štajerci v dr. Hirsch-ovi Haimatskunde ali Korošci v Quantschnigg-ovi knjigi sličnega zadržaja. V naslednjem se bodem potrudil in bodem podajal iz kranjske zgodovine (in naposled tudi iz zemljepisnega dela) toliko, kolikor bi mogli z uspehom prebaviti učiteljski pripravniki v 3. letu, kjer se jim je poleg Avstro-Ogerske še specijelno baviti z domačo deželo, enako kakor dijakom 4. gimnazijalnega razreda. Ljudskim učiteljem v praktični službi bode zgodovinski del tega spisa le bolj berilo v ta namen, da bodo mogli zgodovinske slike, katere v šoli obravnavajo, spraviti v pravilnejšo zvezo; kajti o pravi zgodovini v ljudski šoli ne more biti govora; ondi se podajajo le posamezne slike, katere pa mora učitelj vezati med seboj, da se mladina vsaj nekoliko zaveda, v kakšnem redu in kakšni zvezi so se svetovni dogodki vršili. Naslednje črtice naj bodo učiteljem merilo za stvarino zgodovinsko le v tem obziru, da globokeje naj ne segajo, kakor smo tu obravnavali, ker bi sicer le malo zgodovinskih slik mogli vzeti. Važnost predmeta pa vendar terja, da se iz slehernega veka obravnava vsaj nekaj najvažnejših momentov, zgodovinskih dogodkov in oseb. Ta spis bode obsegal tri dele: a) kratko zgodovino, b) kratek zemljepis kranjske dežele, c) navod za metodiško obravnavanje teh stvarin na raznih stopnjah ljudske šole na Kranjskem.

Uvod.

Lepa, čudovita si dežela Kranjska! Mikavna je tudi zgodovina tvoja! Razni národi so bivali po tej zemlji v preteklih vekih. Iliri, Kelti in Rimljani so užé v starem veku tod bivali in gospodovali, in komaj je nastopil srednji vek, naselili so se Slovenci v naši deželi, ako morebiti niso imeli užé prej tù nekaj sedežev. Zasedli so naši predniki poleg ogerske nižine tudi velik del zdanjih avstrijskih planinskih dežel od Donave do Adrije, in naša dežela bila je užé bolj ob kraji — krajina — tega velikega obsega. Živeli so prosto naši predniki kot kmetovalci in polagoma vzprejemali iz Ogleja po krščanskih učenikih Kristusovo vero in omiko v 7. in 8. stoletji do 9., 10. in 11. stoletja, ko so si prilastili oblast čez slovensko krajino frankovski in nemški vladarji, od katerih so jo dobili v oskrbovanje raznovrstni nemški grofje in knezi posvetnega in duhovskega stanú. Pred naselitvijo Slovencev morala je kranjska dežela prestati splošno preselitev onih národov, ki so se čez naše gore in doline na topli jug pomikali; in ko so se bili Slovenci nove sedeže pri nas izbrali, tlačili so jih Hunci, dokler jih niso Franki prepodili. In komaj so ti svojo gospodstvo utrdili nekoliko, užé so Madžari škodljivo vplivali tudi na Kranjsko. Pod vladno nemških cesarjev pred nastopom Habsburžanov so nemški grofje zidali svoje gradove. Pod vladno Habsburžanov se je pričelo združevanje posameznih delov Kranjske v celoto in v celokupno Avstrijo.

Ali proti koncu srednjega veka in v začetku novega motil je napredovanje naše zemlje divji Turek, ki je v teku treh do štirih stoletij prav pogostoma razbijal po naših pokrajinah. Novi vek se je sicer pričel za Slovence z živahno novostjo, z novo vero, ki se jim je v domačem jeziku še celó s tiskano slovensko besedo priporočevala, ali to veselje jim je bilo le kratek čas. Krivovero so kmalu zatrli, a žal je bilo Slovencem, da so bile pri tem njih prve knjige uničene. Proti koncu osemnajstega stoletja zasvetijo nam vesele zvezde na duševnem obzorji naše materine dežele: rodijo se nam možje, ki se ob izidu tega in v začetku 19. stoletja poprijeli za pero, ki je dve stoletji počivalo. Z Vodnikom in njegovimi sovrstniki započela je v národnem obziru nova dóba Kranjske. Po kratkem prenehlaju zbudilo je leto 1848. Slovence na Kranjskem in v sosednih pokrajinah k tistemu delu, h kateremu jih je bil užé Vodnik napotil. To blago započetje nadaljujejo še zdaj razni domoljubi.

Stari vek.

Predzgodovinska dōba.

Stavbe na koleh.

Užé v starodavnih časih, ko je bila kranjska dežela še puščava, živel je na prostoru, kjer je dandanes Ljubljansko barje, národ, čegar ime nam sicer ni znano, o čemer pa vemo načine njegovega življenja. Na Ljubljanskem močvirju so izkopali razna orodja in orožja in druge stare ostanke, ki nam pričajo, da je tukaj živel veliko stoletij pred Kristom ljudstvo, ki se je pečalo z lovom in ribarenjem. Stalo pa je takrat na zdanjem barji jezero. Ljudstvo je imelo na koleh svoje stavbe in svoja bivališča. Na njih je bilo vsaj zavarovano pred divjimi zverinami, pred medvedi in volkovi, pred losi in velikan-skimi jeleni, pred turi in divjimi merjasci, ki so se takrat po gostih šumah klatili. Orožje in orodje delali so si ti prvotni stanovalci iz kosti in trdega kamenja; pripravljali so si celó glinaste posode. Oblačili so se v živalske kože, lovili ribe v priprostem čolnu, ki so si ga iz enega samega debela izdoblili, in namesto kruha so jedli jedro nekega oreha, ki je rastel v vodi.

Pripovedka o Emoni.

Stari Heleni ali Grki so imeli veliko junakov. Med temi je bil tudi kraljevi sin Jazon. V družbi z drugimi junaki, imenovanimi Argonavti (Argo se je imenovala Jazonova ladja) pridejo najprvo v deželo Kolhido ob Črnem morji, od tod se peljejo po Istru (Donavi), pridejo v Savo in iz Save po Ljubljanici, do mesta, kjer ustanovijo Emono, današnje Ljubljano. Do Navporta (Vrhnika) so še pripluli z ladijo, ali od tukaj do Jadranskega morja so jo na valjarjih prevalili in se od tod zopet domov vrnili.

Ta pripovedka o Argonavtih nam priča edino le to, da so bile kupčijske zveze z zahodom in vzhodom užé v starodavni preteklosti, da so torej užé takrat plule kupčijske ladje po naših rekah.

Iliri in Kelti.

Herodot imenuje Ilire kot prvi národ, ki je imel svoje sedeže od Jadranskega morja do Donave l. 484.—424. pr. Kr. Razdeljeni so bili Iliri, národ soroden starim Slovanom, na več rodov, n. pr. Istri, Liburni, Japodi. Slednji rod si je ustanovil celó mesta v naši deželi, n. pr. Metullum (hiše so bile sicer lesene, a z zidovjem obdane, na tem mestu je danes vas Metule pri Ložu) in Terpo (na hribu pri Ložu nad Starim Trgom).

Med te ilirske rodove so se l. 388. pr. Kr. vrnili Kelti, katerim so rekli Rimljani Galci, Slovani pa morebiti Vlahi (Lahi). Bila so pa razna keltska plemena na Kranjskem. Tavriščani so ustanovili Emono in Navport, Karni Trgeste (Trst), Latobiki pa so bivali med Savo in Krko, kjer jim je bil Neviodonum pri Krškem središče.

Kelti so bili močan národ, ki je ljubil vojsko in lov. Rimljani so opisali Kelte kot ljudi lepe postave, bele kože in živih oči, „iz katerih je blisk in ogenj švigal“. To kaže, da so se jih bali. Niso pa bili divjaki, kateri se brez stalnih bivališč sim ter tje klatijo in živé le ob lovu in ribarenji ali ob ropu. Da so bili užé stari Kelti precej omikani, o tem nam priča tudi to, da so pisali z nekakošnimi črkami, katere lahko na njihovem denarji opazujemo. Izdelovali so užé stari Kelti izvrstno železo in dobro bukovo ali surovo

sukno. Mrliče so stari Kelti sežigali, njih pepel spravljali v posebne vrče ter pokopavali v visoko nakopičena grobišča. Taka starodavna grobišča nahajajo se sim ter tje po naši deželi, n. pr. pri Vačah, v Bohinji, pri Cerknici, pod Nanosom (Sv. Mihael), pri Šmarjeti na Dolenjskem i. t. d. Ostanki starih Keltov ali Vlahov v Evropi se pa nikjer več ne nahajajo, razen Ircev, planinskih Škotov in Valesov na Veliko-Britanskem.

Sloveni.

Ali Slovenov še ni bilo na Kranjskem v predrimski in rimski dōbi? Morebiti, dokazano ni. Nekateri učenjaki, med temi Slovenec Davorin Trstenjak, so dokazovali, da so bili Tavriski in Karni Slovani, Iliri pa Slovanom sorodni narod; a drugi zgodovinarji pa niso tega mnēnja! Gotovo je le to, da so bili Iliri, Kelti in Slovani bratske panoge velikega indo-evropejskega debla, in da so vsi istočasno v Evropo došli, da pa so se Slovani kot zgodovinski narod kasneje objavili, nego Grki v stari Greciji, Rimljani v Italiji in Kelti v srednji Evropi.

Rimljani.

Z Iliri, ki so jim bili nadležni morski roparji, prišli so bili Rimljani užé zgodaj v dotiko. Užé l. 221. pr. Kr. ustanovili so si bili Rimljani Oglej (Aquilejo), od koder so strahovali národe na severu, namreč Karne, Istre in Japode, katere so si kmalu podvrgli (128). Prvi Rimljan, ki je stopil na kranjska tla (pri Hrušici), je bil konzul Aemilij Scaurus, katerega so tū bivajoči Tavriski gostoljubno vzprejeli. Največji Rimljan, Julij Cesar, združil je za vse čase svoje ime z našo deželo. Julijske Alpe so po njem imenovane; on je začel čudovito trdne rimske ceste po naših krajih graditi. Naše Alpe je obiskal Julij Cesar l. 57. pr. Kr., „da bi se seznanil s kraji in ljudstvi“, in v naših krajih je spisal svojo knjigo „o latinskem jeziku“.

Po Cesarjevem umoru so se hoteli alpski národi osvoboditi rimskega gospodstva. Ali naslednik Cesarjev, Oktavian, jih je kmalu prisilil k pokorščini. Sam je peljal svoje legije zoper Karne in Japode, katerim je koj razrušil več mest, med temi tudi Terpo. Le Metullum, ki je imelo 3000 čvrstih vojakov, branilo se je tako hlabro, da je bil Oktavijan pri naskoku dvakrat ranjen. Branilci so s svojimi raje v ognji umrli, kakor bi se bili sovražniku udali. Mesto je le kot pogorišče prišlo Rimljanom v roke. 33. l. pr. Kr. je bila sicer vsa Ilirija užé rimska, a vendar se je dvakrat še vnel boj po planinskih deželah (15. in 9. l. pr. Kr.) zoper Rimljane. Še le v tem letu, ko je cesar Avgust umrl, bile so vse planinske dežele do Donave podvržene rimski oblasti. Začēnjalo se je mirneje življenje. Namesto rimskih vojakov prišli so v deželo rimski naselniki. Prvo naselbino, Emono, naselil je užé cesar Avgust l. 34. pr. Kr. Kjer je dandanes „Mirje“ (nemška zemlja), stala je rimska Emona, rimski šotor, ki je bil čez 500 metrov dolg in čez 400 metrov širok. K mestnemu obsegu Emone prišteval se je tudi Navport in nekoliko gorenje Savske doline ter okolica Ižanska, kjer je stalo tudi rimsko selišče brez znanega imena.

Razen Emone je omeniti Nevidunuma (Drnovo pri Krškem). V tem mestu so dobili stanovalci, ki so bili keltsko-ilirskega (ali slovanskega) rodu, meščanske pravice od cesarja Vespazijana. Pri Trebnjem je bil Prātorium Latobicorium povzdignjen v rimski municipij pod cesarjem Trojanom, ki je bil kakor Vespazijan slovanskega pokolenja. Tudi Nauport je bil važen za kupčijo in obrt med Italijo in severnimi deželami. Ti posamezni kraji in vsa dežela so o tem času dobre in slabe dneve delili z rimsko državo. V Emoni in njeni okolici se je torej užé za Rimljanov marsikaj pripetilo, kar nas zanima. V 14. letu po Kr. (smrt cesarja Avgusta) zbrane so bile v tej okolici do

Vrhnike, kjer so delale mostove in ceste, 3 legije rimskih vojakov (blizo 18.000 mož), ki so se bile uprle. Izpremembe prestola, trdo življenje, 25letna vojaška služba, slaba plača — to so bili vzroki vstaje. Cesarjev sin Druz sam je bil poslan, uporneže krotit, a ti so se v njega zagnali, in le z velikim trudom je bil otet. Naravna prikazen, lunin mrk (26. sept.), jim je pa vzbudila strah in kes. Zgodnja zima, deževje, viharji so bili rimskemu prostaku znamenja o nebeškem maščevanju; legija za legijo je obljubila novo pokorščino. Ali kmalu so bili rimski vojaki, legijo za legijo, v oddaljene rimske provincije poklicani. Emona je pod dolgim rimskim gospodstvom zvesta ostala. Dobrim cesarjem (Luciju Veru, Marku Aurelu, Septimu Severu, Konstantinu Velikemu) je stavila spomenike, državnim vsiljencem se je upirala. Emonci so mesto zapalili in ga zapustili, ko se jej je približal divji Maksim (235), kakor jim je senat veleval.

Konstantinu Velikemu, prvemu krščanskemu cesarju in pospešitelju rimske države, postavila je Emona spominske stebre, katere je podrl njegov nasprotnik Licinij. V nastali vojski je zmagal Konstantin s pomočjo krščanskega Boga. Emona je imela v svojem zidovju cesarja Valentinijana I. (364). Zadnjo veselje je imela rimska Emona l. 388., ko je Teodozij srečno premagal nasprotnega cesarja Maksima. Vsi stanovi, plemstvo, patriciji, svētniki, krščanski škoje in paganski duhovniki — vsi so svečano pričakovali pri zeleno ovenčanih vratih cesarja, ki se je navdušeno pozdravljan pomikal po mestnih ulicah, ki so bile s preprogami prevlečene. Ko se je pod pritiskom divjih národov rimska država rušila, ko je prihod hunskega viharja (452) tudi Emona čutila, utihnilo je v zgodovini njeno ime, kakor tudi drugih mest; kajti tudi Emono je morala v dóbi národskega preseljevanja silno trpeti po požarih, vojski, ropu in različnem pustošenju.

Ohranili so se še nekateri sledí, ki pričajo, kako imenitna je bila Emona v starem veku, zlasti v dóbi rimskih cesarjev. Cvetela je trgovina. O tem pričajo napisi, posvečeni Neptunu, Aequorni, bogu Savu. Ohranila so se imena dekurijonov, mestnih svētovalcev, med katerimi je bil vojniki Titijan, ki se je kot stotnik povzdignil pod cesarjem Trajanom do adjutanta v cesarski telesni straži. Njemu je postavila Emona spomenik. O veliki kulturi v stari Emoni pričajo sledí amfiteatra, lepih kopeli, dragih mozaikov, tempeljnov, vodovodov (rimski studenec). V dóbi rimskih cesarjev je bil v Ljubljani zdravnik Peticij, in tudi užé šola, v kateri se je izučil Emonec Simplicij, ki je občeval v Rimu s sv. Avguštinom in postal vsled svoje govornosti, znanosti in bistrournosti v malih letih mestni vikar v Rimu. Da se je tudi umetnost gojila v Emoni, o tem ni dvoma. Vender se je vsled ropanja v dóbi národskega preseljevanja le malo umetnostnih ostankov ohranilo, n. pr. nekaj kinča bronastega in zatega, odlomki svečnika, kip, ki je menda predstavljal panonskega namestnika. Grobov se je veliko našlo ob dunajski in tržaški cesti ter na levem bregu Ljubljanice. Ker so se našla poleg pepela tudi trupla, priča to, da je Emona stala še tudi v krščanski dóbi.

Razen v Emoni je bilo tudi v Neviodunumu (Drnovo pri Krškem) še precej blagostanja, kajti njegovi ostanki nam pričajo o marsikateri pripravnosti (kopeli in drugo).

Naša domača dežela je bila pač deležna velikega kulturnega življenja, ki je bilo v obširni rimski državi, razprostirajoči se od Atlantskega oceana na zahodu do Evfrata na vzhodu, in od Rene in Donave na severji do Nilovih slapov na jugu, v državi, ki je merila čez 60.000 kvadratnih mirijametrov ter brojila blizo 90 milijonov ljudi. Rimljani so naše kraje razdeljevali na pokrajine in okraje. Kranjska še ni bila takrat skupna dežela. Gorenjsko je pripadalo k Noriku, ki je segal s svojimi Kelti do Donave; Dolenjsko z Emono vred je pripadalo k Panoniji, Notranjsko k Benečiji in Istri. Pod Hadrijanom (117—138) je bila italska meja pomaknena čez Emono do gore Atrans (Trojane); torej je postala Emona italsko mesto.

V zemljepisnem obziru nam Rimljani imenujejo Savo (Savus), Krko (Corcoras), Kolpo (Colapis), Hubeljčica pri Ajdovščini (Frigidus), Cerkniško jezero (lacus lugeus, tudi lugea palus). Nekatera gorovja imajo še dandanes ista imena, n. pr. Julijske Alpe (Alpes Juliae), Karnske Alpe (A. Carnicae), Kras (mons Carusadius), Snežnik (mons Albius), le Triglav se je imenoval mons Tullus.

Uprava je bila do Konstantina vojaško-meščanska; legati in prekuratorji so jo imeli v rokah v naših deželah. Za zgornjo Panonijo je bil vladni sedež v Ptuji (Petovio). Nekateri okraje so pustili Rimljani, da so se tako vladali, kakor poprej, n. pr. Latobiki s svojim središčem v Neviodunumu pri Krškem.

Naredbe cesarja Avgusta, ki je premagane rajše ohranil, kakor uničil, in strogost cesarja Tiberja sta dala provincijam dosta varnosti. Skozi 210 let (od 30. l. pr. Kr. (zmaga Oktavijanova) do M. Avrelijeve smrti, l. 180. p. Kr.) je bilo komaj 10 slabih vladarskih let (4 Kaligulova in 6 Neronovih). Rimska uprava je bila po ceni; višji uradniki v Rimu so služili brez plače. Državnega dolga ni bilo. Njive in zemljišča so se zmerile v letih 44—76 po Kr., razdelile po vrednosti pridelkov, in zemljiščini davek se je odločil na 2% od dohodkov ter nekaj v naturi. Za pobiranje carine je bil postavljen za Ilirijo posebni kupčijski grof (comes commerciorum) s svojimi podložnimi uradniki (stationarii in publicani). Carinska postaja je bila na Trojanah (Adrante) kot pri vhodu v Italijo.

Kranjska je dajala hrabre vojake rimskim legijonom. Kakor druge rimske provincije, tako je bila tudi Kranjska nekoliko utrjena. V bližini Neviodunum-a (Malenice pri Čatežu) je stal tudi grad, ki je branil sovražnikom pri vhodu v krško dolino; Latobiki so imeli še svojo komando na mestu, kjer je dandanes Trebnje (praetorium Latibicorum.)

Rimske ceste so bile izvrstne, jako trdne in za večnost delane, tako, da so jih rabili še v srednjem veku, in da njih ostanke še dandanes dobro zasledujemo. Čez Julijske Alpe sta Julij Cesar in Oktavijan ceste izpeljevala. Iz Italije so rimske ceste vodile čez Oglej (Aquileja), Gradiško (Ponte Sonti), Vipavo-Ajdovščino (Fluvio Frigido), Hrušico (ad Pirum), Logatec (Longatico) in Vrbniko (Naupurtus) v Ljubljano (Emono), od tukaj čez Trojanane na Ptuj, čez Ljubelj na Koroško (Virunium), čez Arcevo (Št. Vid pri Zatičini), Praetorium Latibicorum, Crucium (Razdrto-Groblje pri Št. Jarneju), Neviodunum, Romula (Jesenice pri Mokricah), Quadrata (Karlovec) v Siscio (Sisek).

Cesar Probus je dal po svojih vajakih trte saditi po Panoniji in Posavji. Rudo so v naših krajih kopali sicer užé pred Rimljani, a ti so rudarstvo povzdignili. Sledí na rimske rudokope so še v Bohinji (ajdovski grad), pri Mokronogu (ajdovske jame v Pečarji) in pri Moravčah (škofovski hrib). Kupčija in obrt sta cvetela na Kranjskem užé v dóbi rimski. Gozdi so dajali les za ladije. Bile so užé zadruga lesnih trgovcev, plovcev in kovačev v Ljubljani. V Italijo so prodajali živino, živalske kože, volno, sukno; iz Italije so dobivali olje, vino. Ljubljana in Sava ste pospeševali kupčijo med Podonavjem in zgornjo Italijo.

Norik in Panonija sta sicer imela keltske stanovalce, a navzela sta se bila precej latinskega jezika in rimskih običajev.

V verskem obziru je bila pa velika mešanica. Poleg domačih bogov so častili tudi rimske bogove. Rimljani so Keltom pustili nekoliko od prvotnega bogočastja, le krvave človeške žrtve so jim prepovedali. V Emoni so častili bogove iz jutrovih dežel n. pr. Serapis, Latobiki sirskega Jupitra, drugod solnčnega boga Mithras. Tudi luč krščanske vere je zgodaj zasijala po teh krajih. Verjetno je, da sta užé učenca sv. Marka, sv. Mohor in dijakon Fortunat, razširjevala krščansko vero po sedanjem Kranjskem.

Okoli l. 284. je umrl v Ljubljani (Emoni) kot mučenik sv. Pelagij. V 4. stoletji je bila Emona celó škofijski sedež.

S prihodom Huncev v Dacijo (375) pričnè se viharno preseljevanje národov.

Pri razdelitvi rimske države po Teodozijevi smrti pripadla je naša dežela z zahodno Ilirijo Honoriju. Za tega slabotnega cesarja vodil je mladostni junak zahodnih Gotov Alarik svoje čvrsto ljudstvo skozi Epir, čez Dalmacijo in Liburnijo, čez južno Panonijo v Emono, kjer se je ušatoril. Od tukaj je drl čez Gorenjsko v Norik in združen z gotskim knezom Rhadagais-om jo je mahal v Italijo, napadel Oglej in premagal Benečijo in Istro. L. 404. gredó panonski vzhodni Goti pod vodstvom Ratigera skozi Emono v Italijo. Panonija je prišla v začetku 5. stoletja pod oblast Atile, „šibe božje“, Norik je pa še ostal pod rimsko oblastjo, in menda tudi Emona še. Hunski vihar je uničil krasni Oglej (Aquileja) l. 452. Takrat so hrumeli Hunci čez Julijske Alpe, in Emona je gotovo čutila hunski strah, če tudi nobeden vir ne poroča, da bi bila takrat razrušena; ostala je še in bila važno središče vojnih in kupčijskih cest, ki so vodile iz Italije in v Italijo.

Atilovo dedščino v Panoniji so nastopili vzhodni Goti. L. 476. vzame Odoakar prestol zadnjemu zahodnemu rimskemu cesarju, Ptujčanu Romulu Avgustulu. (Mati tega cesarja je bila rojena v Ptuiju).

Srednji vek.

Od Odoakarja do Babenberžanov.

(476—976).

1. Odoakar in Teodorik.

Kranjsko, Istra in Trst so prišli pod oblast germanskega kneza Odoakarja. Vladal je modro in pravično. Za njega so se Longobardi naselili v severnem Noriku ob Donavi (dandanes dolinja Avstrija). Odoakar se je pa moral močnejšemu umakniti. Gotiški knez Teodorik premagal ga je ob Soči, pri Ogleju in Veroni (489) in naposled v Raveni umoril (493).

Na razvalinah zahodnega rimskega cesarstva nastale so nove države; zahodni Goti so vladali na Španskem in nekaj na južnem Francoskem, vzhodni Goti v Italiji in severno skoro do Donave, torej tudi čez Kranjsko. (Dolenjsko se je zvalo takrat „Savia“). Teodorik je pravično vladal; skušal je rimske postave združiti z močno svojo roko in podložnikom priporočal, pritoževati se, ako se jim krivica godí. Boljši časi bi bili nastopili za pokrajine, ki so med národsko preselitvijo toliko trpele, ako ne bi bila smrt pograbila velikega Teodorika (526).

2. Boji s Carigradom. Longobardi.

Vzhodno gotsko kraljestvo je po Teodorik-ovi smrti razpadlo. V bojih z Bizancem (Carigradom) zmagal je Belizar. Kranjsko so zasedli Longobardi (546). zavezniki vzhodno-rimske države; Emona se je morebiti takrat zopet oživila. Obzidje je dal Justinian z nova postaviti zoper napade barbarov (554). O vladanji Longobardov na Kranjskem, ki so se tû le malo časa mudili, nam zgodovina ničesar ni ohranila. Užé l. 568. so se na povabilo Narzes-ovo podali čez Hrušico v vipavsko dolino in naprej v Italijo. Na „Kraljiškem vrhu“ pri Podkrajji je kralj Alboin po pripovedki vprvič zagledal lepe južne kraje, po katerih je hrepenelo toliko germanskih knezov.

3. Avari in Slovenci do frankovske vlade.

(568—796).

Zatrdnega pismenega poročila ni nobenega, ali bolje rečeno: ene same zanesljive letnice ni, kdaj so Slovenci došli v pokrajine, po katerih še dandanes bivajo; pa ene same letnice tudi radi tega imeti ne moremo, ker se niso naenkrat, nego počasi iz Panonije v Norik selili. Verjetno je sicer, da so bivali tod užé v predrimljanski dôbi, in precej gotovo je, da so jih Kelti (vsaj en del) potisnili za Karpate nazaj, ali pa, da so v dôbi rimljanski Slovenci in Kelti vkupno po alpskih deželah bivali; a točnih zgodovinskih dokazov nimamo, ker ime „Slovenci“ ni bilo Rimljanom znano, in slovenski prebivalci Norika in Panonije ga tudi niso rabili, temuč so se imenovali po kakovostih krajev, v katerih so bivali, kakor Noričani, Tavriščani. — O pravem naseljevanji naših pradedov na Kranjsko moremo govoriti še le v 6. stoletji po Kr. V letih 527.—549. so med drugimi národi tudi Slovenci napadli naše kraje. To bi bila torej nekako prva letnica. Druga je 553 (ali 563) po Kr. To navaja mnogocenjeni hrvatski zgodovinar dr. Rački, rekoč: „Mnogi zatatranski Slovenci so z Obri vred okoli l. 563. morali iti v Panonijo, kjer so pa našli užé svojih starih sorodnikov, ki so morda užé v davni rimljanski dôbi stanovali na jugu Evrope“. Najverjetnejše je pa, da so došli l. 568. najprvo v Panonijo, katero so to leto Longobardi jim prepustili, preselivši se v Italijo. V letih 592.—595. so se pa razširili iz Panonije poleg rek: Donave, Drave, Save in Mure tudi po praznih noričanskih pokrajinah in sploh po vseh deželah, v katerih jih še dandanes nahajamo, in koder so jih pozneje Nemci spodrinili. Za to letnico govori več okolnosti. Med l. 579.—591. poizginejo stare škofije, ki so bile v teh krajih, kakor tiburnska na Koroškem (ta je obstala še l. 591., potem pa se nič več ne omenja), ptujska, celjska, sabarska (Steinamanger na Ogerskem), ljubljanska itd. Med novimi paganskimi naseljenci se pa niso mogle več obdržati. Poprej pa tudi v teh krajih nikdo ne omenja Slovencev, odsihmal pa se pogosto imenujejo n. pr. v nekem pismu do duhovščine dalmatinske od l. 600. toži papež Gregor, da Salončanom nevarnost pretí od Slovencev, ki so se do Salone razširili. — Drug dokaz, da so Slovenci l. 611. bivali užé v sedanjih sedežih, priobčuje longobardski zgodopisec Pavel Warnefried (pisal je v dôbi Karola Velikega). V boji Avarov (l. 611.) z Furlanijo je bilo ujetih več Longobardov, med temi tudi praded Warnefrieda. Ko je ta veliko let v avarski sužnosti preživel, posrečilo se mu je, da je pobegnil. Več dni je potoval po gorah, po puščavah, pa nikjer ni našel človeka. Naposled je prišel vendar do ljudi, ki so bili Slovani. Stari ženski se je ubegli smilil, skrila ga je v svojej hiši, pogostila ga, da je prišel zopet k moči, in mu potem pot pokazala v Italijo, kamor je prišel v malo dnéh. — Ta resnična dogodba nam spričuje, da so bile takrat sedanje slovenske pokrajine še silno redko obljudene, pa tudi, da so bili Slovenci užé takrat jako gostoljubni („Gostoljubnejšega národa od slovanskega ga ni na svetu“, pravi užé stari kronist Helmold.)

Slovenci so se na severju dotikali Bavarcev, ki so jih odvracevali od svojih mej. Zoper Bavarce so poklicali Slovenci Obre (Avaré) na pomoč. Ti so si pa nasprotno Slovence podvrgli. Samo (623—658) je sicer rešil Slovence obrovske sužnosti, ali njegova moč je težko segala do Save in Emone; najverjetniše je, da so bili kranjski Slovenci do l. 744. nekoliko pod višjo oblastjo Longobardov, kajti longobardski kronist Paulus je prvi, ki imenuje (l. 738.) Kranjsko, „Carniolo“, domovino Slovencev. V istem času se imenuje tudi „Carantanija“ (Koroško). Ime „Carniola“ izvira morebiti od keltske besede „karn“ ali verjetnejše od slovenske „kraj, krajina“; Carantanija pa tudi najbrže od slovenske besede „gora“, „goratan“ ali pa tudi od „carnija“.

Goratan je bil središče vseh Slovencev, tudi kranjskih in štajerskih. Tukaj so imeli svoje lastne vladarje, če tudi so bili odvisni zdaj od Obrov, zdaj od Bavarcev in Frankov. Zoper Obre prosil pomoči prvi po imenu znani knez Borut Bavarce; ž njihovo pomočjo so bili Slovenci Obre premagali, ali sami so morali bavarsko nadoblast pripoznati in poslati v priznanje Borutova sina Karasta (Gorazd) in Hotemara, ki sta bila na bavarskem dvoru izrejena v krščanski veri. Borut je umrl l. 750. Naslednika sta mu bila Gorazd (um. 754) in Hotemar (um. 769). Oba sta krščansko vero razširjevala. Velik del Slovencev se je uprl zoper novo vero in tuje vladarje. Bili so krvavi boji (l. 772.), in poganski Slovenci so bili od Bavarcev premagani. Bavarci sami so pa prišli s Slovenci vred pod frankovsko višjo oblast (788). Franki so premagali še Obre, ki so bili prišli čez slovenske pokrajine v Furlanijo in na Bavarsko. Karol Veliki (prav za prav njegov sin Pipin) je pretolkel z furlanskim vojvodom Erikom in panonskim (morebiti slovenskim) Vojnimirov najvažnejši var (obroč-trdnjavo) Obrov med Dravo in Tiso (791—796). Uplenili so Obrom toliko zlata, da se je živež v prihodnjih 10 letih za eno tretjino podražil.

Življenje Slovencev v dōbi Obrov in Bavarcev.

Stari Slovenci so bili pošten narod brez potuhnenosti in hudobije. Zakon jim je bil svet, čislali so družbinsko življenje, bili so zvesti in prijateljski. Gostoljubnost so posebno visoko cenili. Vsak tujec je bil z veseljem vzprejet pod streho naših starih pradedov, kateri so mu postregli z najboljšim, kar je hiša premogla. Ako so bili napadeni, iskali so si zadoščanja tudi z orožjem v roki; ali ker niso bili složni in edini nasproti vkupnemu sovražniku, zato ni bila njihova bramba pred tuji izdatna.

Krščanske vere so se slovenski plemēči branili in se zoper krščanske učitelje upirali, kakor zoper sovražnike. Od tod izvira, da so sužnjim deklam dali ime krščenica, ime, ki se je na Kranjskem do denašnjega dne ohranilo.

Živeli so stari Slovenci v zadrugah, več rodovin enega pokolenja vkupaj. Zadruga je imela prvotno isto ime, kakor kraj, vas, kjer je bivala. Ostanek staroslovenskega življenja je malo več. Očitno kažejo priimki, ki se z imenom kraja enako glasé na nekdanje zadruge, če imajo namreč vaščani s svojo vasjo vred enako poimenovanje.

Več zadrug se je združilo v župo ali županijo, katero je vladal župan ali drugače imenovan vladar. O vkupnih, občinskih zadevah pogovarjali so se starešine, možje, ki so stali zadrugam na čelu.

Običajne zakone, ki so jih imeli stari Slovenci, pustili so jim prvotno Bavarci a pozneje so vpeljali Franki svoje zakone.

Slovenec je bil v prvi vrsti poljedelec, ki je s svojim sosedom v miru in prijateljstvu živel, ako ga je le tudi ta v miru pustil in mu ni škode delal. Stari Slovenci so bili pogani še dobrih 200 let po svojem prihodu v sedanje slovenske dežele. Najvišji bog jim je bil Svarog, stvarnik nebes in zemlje; Perun jim je bil bog groma, ki je imel solnce in ogenj v svoji oblasti. Solnčnemu bogu na čast so se poleti po gorah žgali kresovi, po zimi pele kolednice. Na posebnih krajih so bili žrtveniki, kjer so duhovniki bogovom darovali. Na otoku bleškega jezera je bil po pripovedki tempelj poganskih Slovencev.

Kranjsko pod frankovsko oblastjo.

Karola Velikega meč je ustanovil ob mejah svoje velike države marke. Marko (mejna dežela) nad Dravo izročil je vojvodi Geroldi, marko pod Dravo vojvodu furlanskemu, Eriku. Oba sta se bojevala zoper Obre in one Slovence (Hrvate), ki se niso hoteli podvrči Frankom; oba sta padla v boju: Gerold 799 pri Lovrani v Istri in Erik

pri Trsatu (pri Reki). Erikova naslednika sta bila Kadolah in Balderik, Geroldova pa Goteram in Wernar.

Začetkoma so Franki prepustili domačim knezom vodstvo podložnega ljudstva, samo da so davek plačevali in vojake dajali.

Po Karolovi smrti se pa podložnim Slovincem ni več toliko samostalnosti porivoščilo, kar je vstajo provzročilo. Ljudevit, vojvoda v Slavoniji med Dravo in Savo (tudi deli Kranjske, Dolenjske, Metlika) se je uprl zoper Franke. Na tihoma sta ga podpirala Carigrad in patrijarh Oglej-ki, Fortunat, ki je imel takrat svoj sedež v Gradu ob Jadranskem morji. V letih 819—823 so bile te praske med Franki in Ljudovitom, katerim so pomagali sosedni štajerski, kranjski in dalmatinski Slovenci, a brez uspeha. Dolgo se je branil Ljudevit v svoji trdnjavi (Sisek), a ko se mu je nova močna vojska približevala, zapustil jo je in se podal k Srbom, kjer je bil zavratno umorjen. Dežela med Savo in Dravo je prišla zdaj pod frankovsko oblast. Da bi Furlansko marko Franki bolje zavarovali pred napadi sovražnikov (taki so bili n. pr. Bolgari, ki so v l. 825.—829. razsajali po slovenskih pokrajinah), razdelili so jo na 4 dele ali grofije, in sicer na Furlansko, Istro (Liburnija, Kras, Reka), Spodnjo Panonijo (med Dravo in Savo) in na Karantanijo (s Kranjsko). Na Gorenjskem so bili postavljeni frankovski grofje (kot tak se imenuje neki Helmojn), in ne več domači knezi.

Gorotanski Slovenci so bili izgubili užé z Ljudovitim padcem svojo neodvisnost; panonski Slovenci so pa še imeli svojega vojvodo, Ratimarja, ki ni hotel pripoznati frankovske nadoblasti.

Po Karolovi smrti je bila Kranjska del vzhodno frankovske monarhije pod Ljudovikom Nemškim. Dežela je trpela, ko so se frankovske dinastije člani kavšali med seboj in z Veliko-Moravijo. Iz poslednje države sta prišla tudi k Slovincem slovanska apostola Ciril in Metod, ki sta vpeljala slovansko službo božjo, katero je tudi Rimska stolica potrdila. Potovaje v Rim sta se gotovo tudi na Kranjskem mudila. (Po neki stari pripovedki sta maševala v stari kapeli sv. Petra, nekdanj fara Trebeljska, pri Mokronogu). Po Ljudovikovi smrti pripadlo je Kranjsko z drugimi deželami Karlmanu; pod njim je vladal Koroško (z Gorenjsko) in Panonijo njegov hrabri sin Arnulf. Leta 877 so šli Slovenci pod frankovskim vodstvom zoper Karola Plešča v Italijo. Kranjsko je veliko trpelo l. 882. (kuga) in v l. 883.—884., ko so se Nemci z moravskim knezom Svatoplukom bojevali. V nekdanjem Ljudovitem ozemlju je vladal Braclav, ki je stal zdaj na strani Nemca Arnulfa. Dobro došli so bili zdaj Nemcem Madjari, pastirski narod od Črnega morja, ki se je vrnil zoper Svatopluka. Veliko-moravsko kraljestvo je po njegovi smrti razpadlo. Mejne dežele so pa dobili v madjarskem narodu novega sovražnika, ki je mendlal najprvo te, a se potlej še v Nemčijo samo zaganjal. Ko je zatislil oči slednji Karlovič (Ludovik otrok, 911), bila je Vzhodna marka s kranjsko deželo vred opustošena, kakor pred vlado tega rodú, namreč kakor pred Karolom Velikim.

Kulturno življenje v dōbi Karlovičev.

Vojne čete frankovske osvobodile so bile Slovence sicer obrskega jarma, a spravile jih pod trdo mogočno vlado Frankov, ki so pošiljali hrabre svoje oskrbnike, mejne grofe, k nam. Na ta način sta došla v deželo red in krščanstvo.

Užé mejni grof in vojvoda Erik je prijateljsko občeval s Pavlinom, učenim in pobožnim Oglejskim očakom. Iz Ogleja se je razširjevalo krščanstvo po južnih slovenskih pokrajinah, in oglejski duhovski poslanci postavili so prvi temelj najstarejšim kranjskim cerkvam: Sv. Peter pri Ljubljani, Stara Loka, Bela cerkev, Kranj, Radovljica, Cerklje na Gorenjskem, Mengiš, Kamenik, Cerknica, Št. Vid pri Zatičini, Krka, Trebnje, Ribnica,

Metlika. L. 811. je določil Karol Veliki Dravo kot mejno reko med Oglejsko in Solnograško cerkvijo, od katere slednje je luč sv. vere dobajala koroškimi in štajerskimi Slovencem.

Frankovska in pozneje nemška država je bila razdeljena na okraje. Kar je bilo naše dežele užé takrat pod temi severnimi vladarji, združena je bila v takov okraj (Gau), ki je bil zopet v manjše dele razdeljen, na županije, katerim so še vedno na čelu stali župani. Po vseh podvrženih pokrajinah, kjer je vladal Frank ali Nemeč, zidali so se gradovi, največ v ta namen, da je v njih bival kralj, kadar je prišel v deželo, da je razsojeval prepire in urejeval razne zadeve. Taki kraljevski gradovi (Pfalzen — palače) so bili v Ljubljani, v Kranji, pa tudi v Krškem je bil kraljevi dvor, katerega je dobil l. 895. Valtun, vazal kralja Arnulfa.

Nesvobodno podložništvo je nastalo največ užé v dôbi frankovski. Kdor je bil močan in svoboden, moral je iti v vojsko zoper sovražnika. Kdor se je pa izročil varstvu mogočnega in svobodnega, izgubil je svojo prostost in postal z zemljo vred, katero je dobil v obdelovanje, last svojega gospodarja, čigar suženj je postal.

V dôbi Karlovičev je iskati prvi začetek mestnemu življenju. V teh časih se je po naselitvi Slovencev izgubilo ime stare Emone. Slovenci so dali novo ime reki in mestu — ako ga užé nista imela — nastala je nova Ljubljana,* katero so začeli Nemci zvati Laibach in Laubach.

Boji z Madjari.

Madjari, katere so bili Nemci sami na pomoč pozvali zoper slovanske Moravce, delali so zdaj Nemcem samim in njih podložnim Slovencem veliko preglavico. S središčem lepe ogerske dežele niso bili zadovoljni, marveč prodirali so v sosednje pokrajine, v sedanje avstrijsko, štajersko in kranjsko deželo. Nemške čete jih niso mogle zadrževati, in večkrat so bili divje-čili Madjari zmagovalci. Pri Ljubljani je bila l. 919. bitka z Madjari, ki so bili zmagali. Koroški vojvode so se večkrat bojevali zoper nje in nekoliko osvobodili gorotansko-slovenske marke teh pritiskovalcev. Odločilna bitka z Madjari je bila še le na reki Liki blizu Augsburga l. 955.; ta je imela stalne uspehe, kajti Madjari se po slej niso več upali nadlegovati nemškega kraljestva in njegovih mark.

Vzhodna marka. Koroško s Kranjsko vojvodina nemške države.

Madjari so bili avarsko marko zopet opustošili. Še le po bitki ob Liki so se morali oni umakniti čez Lito in Rabo v ogerske nižine. V vzhodni, prej avarski marki, nastanili so se zdaj nemški, največ bavarski plemiči, ki so si zidali tû gradove po gorah in ob rekah. Tudi na Kranjsko pride nemška gospoda. L. 974. je že znan prvi kranjski mejni grof, Poppo. Tudi cerkveni knezi so dobili znatna zemljišča in pravice, in sicer največ brižinski škofje, katerim je podaril cesar Oton II. l. 973. velika posestva ob Sori in Žabuici v Loški okolici. V pismih, s katerimi se je ta daritev vršila, bere se užé sedanje imé naše Krajine (Chreina Marcha), beseda skoro da razločno slovenska, čeravno jej nekateri izvira v keltščini iščejo.

Ko so dobili nemški škofje ta posestva v last, pošiljali so v deželo nekatere nemške naselnike. Ti so pa v teku stoletij med slovenskim ljudstvom pozabili svoje nemško naréčje; le v Sorici so še do 19. stoletja nekateri nemško govorili. Škofje pa vendar niso mogli drugače kakor v slovenskem jeziku službe božje opravljati; zato je bil brižinski škof Abraham, ki se je v Loki mudil (menda okolo l. 1000 po Kr.) na slovenski jeziki

*) Korenika je najbrž „lub“, ki utegne pomeniti hrib, grič, (primeri lobanja = glava). Prvotno se je reklo v Lublanah, Ljblanah, krajše Liblah (Laibach). V zgodovinskih listinah se bere „Lubujana“ še l. 1144. Takrat je neki Wodolricus zidal kraljevo palačo na Gradu. Pís.

prestaviti dal nekatere molitve, katere je bil zasledil naš slovenski učenjak Kopitar in jih l. 1836. pod naslovom „glagolita Clozianus“ na svitlo spravil.

Kranjska je bila združena s Korotanom. Ta pa je bil l. 887—976. spojen z Bavarsko. L. 976. je pa cesar Oton II., ki je bil ravno takrat Vzhodno marko izročil Leopoldu Babenberškemu, ločil Korotan zopet od Bavarskega in ga dal vojvodi Henrikmu mlajšemu (stalno še le l. 995).

Kranjsko pod koroškimi vojvodi do bitke na moravskem polji (976—1278).

Dvorni in mejni grofje.

Za vlade koroških vojvodov je bilo na Kranjskem več grofov, ki so vladali po svojih markah in večih ali manjših obsegih. Prava Kranjska marka je bilo to, kar je danes Gorenjsko. Tù je gospodaril od l. 989—1004. grof Waltilo, čegar posestvo je mejilo na zemljišče dvornega grofa (pfalcgrofa) Bernarda mej Ljubljano in Loko. Imenuje se pa v teh krajih še tretji grof Udalrik (1011). Prvi samostalni mejni grof Kranjski je bil pa Eberhard (1040). Marka isterska, ki je bila tudi pod višjo oblastjo korotansko, obsegala je poleg Istre še Notranjsko in nekaj Dolenjske. Nekaj dolenske strani je pripadalo namreč k štajerski dolnji marki; to so bili kraji okoli Svibnjega in Radeč ter okolica ob Mirni. Prvi mejni grof isterski je Udalrik (1062—1070). Ko so se marke pod nemškimi knezi z nova probudile, dobimo vesti o najstarejših plemičih. To so Turjaški (Auerspergi, Urspergi), došli iz Švabskega. Svoje ime izvajajo od Tura (Auerochs), ki se je še pasel takrat po naših gorah; grb Turjaških ima tudi ture. Grofje Turjaški so po tradiciji živeli užé l. 1016.; zgodovinsko dokazano pa užé v l. 1060. Enako stari so plemeniti rodovi Schärferberg (Svibenjski), Gallenberg in Osterberg (Ostrovharji).

Velikega pomena so bile pridobitve nemških škofij in oglejskega patrijarha. Brižinskim škofom so nemški cesarji podarjevali vedno nova zemljišča, n. pr. l. 1002. Stražišče, 1011. kmetije v Sori, kjer je bila Loka (Lonca) središče obširnih brižinskih posestev. Briženska škofija je dobila l. 1004. in 1011. Bled, grad in 30 kmetij. Te darove je nemški cesar pomagal z gozdi mej bohinjsko in dolinsko Savo. Tudi oglejska cerkev je dobila l. 1040. 30 kraljevskih kmetij.

Z l. 1000. začénjajo se prva zgodovinska poročila o glavnem mestu naše dežele. L. 1006. je bila velika kuga v Ljubljanskih predmestih, in je pobrala okoli 17.000 ljudi. Če tudi se temu številu do pičice verjeti ne more, vender kaže, da je utegnila Ljubljana užé takrat dokaj velika biti, kar je postala po znatni kupčiji. L. 1041. beremo užé, da je trgovec Peter Berlak ustanovil sirotišnico, l. 1073. pa trgovec Baldavic cerkev sv. Filipa (zdaj Frančiškanska cerkev). L. 1057. je romalo več stotin Ljubljančanov v Jeruzalem, a jih je na potu 150 padlo nekaj v arabsko sužnost, nekaj jih je pa bilo umorjenih.

Kranjska pod mnogimi vladarji.

Troje duhovniških vladarjev na Kranjskem smo užé omenili. Oglejska cerkev je dobila pa od cesarja še celo marko Kranjsko in Istersko (1077), ker je patrijarh grof Sigehard Pleien-ski zvesto stal na strani cesarja Henrika zoper nasprotnega kralja Rudolfa Švabskega. Vsled smrti očaka je imel nekaj časa ti marki Eppensteiner Henrik, a l. 1093. pa ste užé zopet v lasti oglejskega očaka. Vender so poleg tega Kranjskega oblastnika imeli v lasti Ljubljano, Gorenjsko in Dolenjsko do Gorjancev sponheimski vojvode koroški. Grofje Andechs-Meran so si bili pa od Hrvatov priborili Kočevje, Metliko

in Črnomelj. Ti grofje so dobili tudi Kranjsko in Istro kot državni fevd (1173). Ko so bili pa ti grofje l. 1209. pregnani, prepadli ste omenjeni marki zopet Ogleju. Tudi Metlika in Črnomelj ste bili l. 1228. podarjeni oglejskemu očaku.

Ljubljana se je v tej dobi zmiraj bolj razvijala. Razne pravice so jej dajali sponheimski vojvode, n. pr. vojvoda Bernard, ki je večkrat v Ljubljani bival. Ž njim se je naselilo več plemstva v Ljubljani. Mesto se je razširilo in nastal je novi trg (Turjaški trg zdaj). Že l. 1167. naselili so se Templarji in na njih mesto pozneje nemški red. Župnina sv. Petra je bila l. 1221. ustanovljena. Tudi je bilo že veliko Judov takrat v Ljubljani. Pečali so se s trgovino. Ko jim je l. 1213. sinagoga pogorela, sezidali so koj drugo in še krasnejšo. Starešinstvo mestno je užé kako zabavo prebivalstvu privoščilo, n. pr. dirko z ladijami po Ljubljanici (1092), turnir (1143), borenje s pestmi kranjskih in trnovskih brodnikov (l. 1210.)

O drugih Kranjskih mestih izvemo le malo. Loka je imela že l. 1215. trden grad, pod katerim se je obrt razvijati mogla. Kamenik se l. 1205. imenuje trg (forum) vojvode Bertolda Isterskega. Radeče so bile last gospodov enakega imena. Plemičev se vedno več prikaže na pozorišči. Mej njimi nastanejo večkrat krvavi prepiri. N. pr. Ortenburški grofje razderó stari Turjaški grad. Brižinski škofje, precej preganjani, utrdé se na svojem gradu v Loki. L. 1217. podá se Engelbert II. z vojvodom Leopoldom Babenberškim v sv. deželo na križarsko vojsko.

L. 1135. je bil cistercijski samostan v Zatičini ustanovljen in l. 1221. ženski dominikanski v Velesovem. Templarji so se naselili v Postojini, Vipavi in Metliki.

Prve pridobitve Babenberžanov na Kranjskem (1229—1246).

Užé s tem, da je Štajersko l. 1192. pripadlo k Avstriji, prišlo je nekoliko obsega (okoli Radeč) Kranjske zemlje pod oblast Babenbergovcev. Leopold VI. Slavni storil pa je še le prvi korak, s katerim se je avstrijska vlada ustanovila na Kranjskem. Škof brižinski je bil dobil na Dolenjskem okoli nekdanjega trga Gutenwörth (sedaj Hrvatski Brod) obširno posestvo po smrti Isterskega mejnega grofa Henrika iz rodovine Andechs, ki je brez otrok umrl. Ta posestva je škof l. 1229. Leopoldu Slavnemu prodal za 1650 mark, in njegov naslednik Friderik, II. Bojeviti, pomnožil jih je z novimi nakupi, s pogodbami in po ženitvi z Nežo, hčerjo vojvode Otona Meranskega in unukinjo prej omenjenega mejnega grofa. Ta posestva so bila tako obširna, da se je Friderik l. 1232. imenoval „gospod Kranjske“ (dominus Carniolae). Po zgodnji smrti poslednjega Babenbergovca v boji zoper Madjare na Liti (1246) prišla so njegova Kranjska posestva zopet v last brižinskih škofov.

Vojvoda Ulrik gospod Kranjske (1229—1269.)

Po smrti Eppensteincev (1122.) vladali so Sponheimci kot vojvode Koroške tudi Kranjsko, ki je bilo del gorotanske marke. Od Sponheimcev naj omenimo najznamenitejša vojvodi: Bernarda (1202) in Ulrika (1256). Bernard je vpeljal prve frančiškane v Ljubljano (1233), ustanovil samostan cisterijencev v Kostanjevici (1234) in kartuzijancev na Bistri (1255). V tej dóbi se je naselil nemški red v Metliki in Črnomlji (1223) in v Ljubljani (1237).

Vojvoda Ulrik (1256—1269) je bival večkrat na Kranjskem; v Ljubljani je imel svoj grad „ober dem Thurm“, dandanešnji Tivoli. V teh časih je bilo precejšnje blagostanje na Kranjskem; pridelki so imeli kaj nizke cene.

Kronika Ljubljanskega mesta nam pripoveduje o takratnem veselem življenju, o zabavah, plesu, kopelih itd. Kranj, staro mesto v mejni grofiji, se je zopet oživel, in na

vznožji Ljubelja nastal je trg (forum), katerega je vojvoda Ulrik I. 1261. podaril zatiškemu samostanu. Iz tega trga nastal je pozneje Tržič.

V tej dóbi se že imenujejo nekateri učenjci možje v Ljubljani in po samostanih.

Pod vojvodi koroškimi pričnè se od l. 1261. naprej vrsta deželnih glavarjev in namestnikov (vicedomov) deželnih knezov. Prvi so bili sodniki in skrbeli za vojaštvo; drugi so oskrbovali vojvodske posesti in davke. Prvi deželni glavar Rudelin pl. Pirbaum je imel svojo stolico na Ljubljanskem gradu. Za gospodarski napredek so veliko storili brižinski škofje. V Loki je bilo veliko marljivih obrtnikov, le škoda, da je l. 1251. popolnoma pogorela. V Železnikih so začeli l. 1260. rudo kopati. Po milosti cesarjev in oglejskih patrijarhov dobili so lastno neodvisno sodstvo po svojih obširnih posestvih. Skoro toliko pravic je dobila Zatičina l. 1256. Višnja Gora se imenuje trg l. 1269. in „Gutenwerde“ (Hrvatski Brod) užé l. 1251.

Boji s českim Otokarjem.

Po smrti koroškega vojvode Ulrika (1269) hotela sta imeti Koroško in Kranjsko Otokar II., kralj češki in Filip, brat Ulrikov. Nekateri mogotci so potegnili s Filipom; na Kranjskem deželni glavar, 2 grofa Turjaška in drugi. Na strani Otokarja, ki je bil v oporoki Ulrika za gospoda Koroške zaznamovan, stalo je tudi več kranjskih plemičev in škof brižinski, Konrad. Filipu so prisegli nekateri zvesti podložniki, in on sam je napadel Otokarjeva posestva na Furlanskem. Mej tem je prišel Otokar (1270) sam v Ljubljano in mesto z naskokom vzel; posadka na gradu se mu je sama podala. Češki kralj je šel še v Kamenik in Kostanjevico, ki se mu sevèda nista mogla upirati; bil je tudi v Zatičini. V pridobljeni deželi postavil je novega deželnega glavarja in za pisarja magistra Henrika, župnika v Loki. Čez Gorenjsko in Belopeč šel je na Koroško.

Pod vlado Otokarjevo je dobila Ljubljana prvega mestnega sodnika Urbana Procela, Loka pa poleg sodnika tudi šolskega učitelja. Otokar je bil kralj češki, vojvoda avstrijski, štajerski in koroški, mejni grof moravski, gospodar Kranjske in slovenske krajine (t. j. bila većinoma sedanja Dolenjska in deli spodnjega Štajerja), Ogre (Eger) in Pordenone na Furlanskem. Njegova moč je segala skoro od baltiškega do jadranskega morja; junaški Otokar je imel namreč velik vpliv tudi na severu češke kraljevine, kajti vodil je dvakrat križarsko vojsko zoper poganske Pruse.

Kakor je bila po smrti zadnjega Babenbergovca na Štajerskem velika zmešnjava, tako se je tudi po smrti (1254.) zadnjega cesarja iz rodovine Hohenstaufenske na Nemškem godilo. Angleškega kraljeviča Riharda Kornwaldskega in španjskega vladarja Alfonza X., ki sta bila ob istem času od dveh strank za nemškega kralja izvoljena, imeli so samo za namalana kralja, ker sta bila tako rekoč le to, kar je podoba nasproti resničnemu predmetu.

V 29. dan septembra l. 1273. so vender izvolili nemški knezi v veliko srečo države hrabrega in pravičnega moža, ki se ni bal sicer vojske in je vender mir ljubil; moža, ki je hotel trdne volje o tem delati, da se red, postava in pravica po cesarstvu zopet spoštuje. Ta je bil Rudolf Habsburški, domá na nemškem Švajcarskem, potomec stare sloveče rodovine; njen rodovinski grad Habsburg (t. j. Habichtsburg. [?] jastrebov grad) je še dandanes v Argavu pri Windisch na Aari kot podrtina videti.

Njegovi sovrstniki enacega stanu so ga spoštovali, pa tudi bali so se ga, kajti marsikaterega mogočnega in nemirnega soseda je užé ponižal. Meščani in kmetje pa so ga ljubili; kajti večkrat je Rudolf za orožje prijel, da je slabejšemu do pravice pomagal nasproti mogočnemu. In ko je bil za nemškega kralja izvoljen, pripovedovalo se je daleč okrog, kako

strogo ravná novi kralj s hudobnimi ljudmi, kako kaznuje razbojnike in roparje ob cestah, pa kako se milo in prijazno pogovarja tudi s siromakom. Ta novi kralj je bil tudi Kranjcem jako po volji. Le Otokarju nova volitev ni bila po volji, kajti pričakoval je užé, da bode radi njegovih dežel, zlasti radi avstrijskih pokrajin, ki so bile fevd nemške države, postal prej ali slej prepír z novoizvoljenim nemškim kraljem. In res je bilo v državnem zboru v Norimbergu sklenjeno, da imajo vsi državni fevdi pripasti nazaj državi, ako se njih posedniki (vazali) ne bodo z novo za-nje pri nemškem kralji oglasili. Ta sklep je bil obrnen zlasti zoper Otokarja, ki ni hotel novega nemškega kralja pripoznati za poglavarja, in ki se je na večkratno povabilo branil priti na razgovor v državnem zboru, že naprej sluteč, da bodo nemški vitezi z nemškim kraljem tako odločili, da avstrijske dežele njemu ne pripadajo. Njegov ponos mu tudi ni dopustil, da bi bil nekako prosil za dežele, do katerih je imel vsaj nekoliko pravice. Vsled tega je prišlo do krvave vojske med Rudolfom in Otokarjem.

Na Dunaj se je Otokar najbolj zanašal; a ko je videl, da bi tudi to mesto kmalu prišlo njegovim neprijateljem v roke, in ko se je bil med tem časom upor unel celó v domači deželi češki, sklenil je Otokar z Rudolfom mir (1276.) in se odpo-vedal gospodstvu Avstrijske, Štajerske, Koroške in Kranjske.

Oskrbovanje Koroške, Kranjske in Slovenske Krajine je bilo izročeno Rudolfovemu zavezniku, grofu Manhardu Tirolskemu, ki je bil s svojim bratom Albrehtom te dežele pribojeval.

Ko se je bil Otokar v drugič dvignil zoper Rudolfa, poslali so tudi Kranjci svojo pomoč. Ulrik Heimburški je vodil 200, Majnhard pa 300 (vmes Tirolci) kranjskih vite-zov. Za Otokarja nesrečna bitka na Moravskem polji (1278.) — češki kralj je padel v boju — bila je rojstveni dan za Habsburško Avstrijo.

Od bitke na Moravskem polji do smrti cesarja Friderika IV. (1278 — 1493.).

Prvi Habsburžani kot vladarji Kranjske.

Po svetovno-imenitni zmagi na Moravskem polji postal je nemški kralj Rudolf tudi gospodar avstrijskih dežel. V Judenburgu na Štajerskem vzprejel je višje duho-venstvo in plemstvo kranjske dežele, ki sta se mu ondi poklonila; oskrbovanje kranjske dežele je izročil pa grofu Majnhardu. L. 1281. pa je izročil užé svojemu najstarejšemu sinu Albrehtu Štajersko, Kranjsko in Slovensko krajino. V tem letu je v Avgzburgu razglasil splošni deželni mir, in l. 1282. vršila se je v Avgzburgu v pričo volilnih knezov slovesna izročitev teh dežel z Avstrijo vred sinovoma Albrehtu in Rudolfu, in tako se je osoda naše domovine tesno zvezala s Habsburško hišo. Do l. 1335. so pa imeli še goriški grofje gosposke pravice nad Kranjsko, ker so jo bili od kralja Rudolfa v zastavo dobili.

Gospodstvo Goričanov na Kranjskem (1278 — 1335.)

Užé l. 1286. je dobil grof Majnhard goriški od Rudolfa Koroško, ker mu je bil zvest v vojski; ker mu je posodil še 20.000 mark, zastavil mu je še Kranjsko in Slo-vensko krajino. Hrof Majnhard IV. je bil užé l. 1283. na Kranjskem, kjer je razsodil neki prepír. L. 1286. je pregledal vse gradove in trdnjave, katere so imeli prej koroški vojvode. L. 1287. je bil v Loki, l. 1288. v Ljubljani, kjer je Bistriške kartuzijance osvo-obodil mitnine in carine.

Po Majnhardovi smrti (1295.) so skupno vladali Oton, Ludovik in Henrik in po Ludovikovi smrti (1305.) Henrik sam. Zvest vazal Habsburžanov se je bojeval v bitkah z vojvodo Albrehtom zoper Adolfa Nasavskega.

Henrik je vzpreiel tudi krono česko (1307.), kar ga je spravilo v vojsko z Albrehtom. Ko je bil pa kralj Albreht po svojem stričniku Janezu umorjen (1308.), obrnilo se je vojvodu Henriku na bolje in pogodil se je bil z avstrijskim vojvodo Friderikom. Česko kraljevsko krono je tudi kmalu oddal Luksemburškemu Ivanu. Kranjsko deželo je Henrik sevéda še obdržal in zdaj za-njo tudi bolje skrbel, česar pa je bila tudi potrebna; kajti l. 1309. so kobilice deželi škodo delale in l. 1312. je bila tako velika lakota, da so morali žito iz Sicilije dovaževati. L. 1313. je bil Henrik v svojem gradu v Ljubljani in je potrdil Zatiškemu samostanu svobodščine. L. 1317. se je mudil v Kameniku, kjer je nunskemu samostanu v Velesovem potrdil njegove pravice. L. 1318. je bil zopet v Ljubljani, kjer je spravil (1320) mogočna plemiča Ortenburškega in Turjaškega, ki sta si tako v laséh bila, da je bil Ortenburški Turjaškemu razdril grad. V l. 1320. je skazal tudi Ljubljanskim meščanom svojo naklonjenost s tem, da je ukazal tudi plemičem, v Ljubljani naseljenim, da morajo enako drugim meščanom davke plačevati in pomagati, kadar je treba stražiti, mestno zidovje, moste in prekope delati. L. 1335. je umrl Henrik brez otrok; Koroško, Kranjsko in Slovenska krajina pripadle so zopet vojvodom avstrijskim in štajerskim.

Kulturno-zgodovinski pregled od bitke na Moravskem polji do smrti vojvode Henrika (1278 — 1335.).

Rudolfove postave so pokazale svoj dober vpliv v tem, da so se mesta razširjevala. Ljubljana je postala sedež vojvodine uprave in včasih je bila celó stolica deželnega kneza samega. Plemiči so se naseljevali v mestu, kjer se je trgovstvo vedno bolj in bolj razvijalo. Dokaz temu je, da je bilo vse polno judov v Ljubljani, katere so bili Ljubljančanje napadli, ker so menili, da so jim dete ugrabili in njegovo kri za veliko-nočni praznik porabili.

Na Gorenjskem je nastala Radovljica, ki je dobila od Henrika mestne pravice. Ondotno cerkev je bil oglejski očak užé v 12. stoletji ustanovil. Škof Konrad III. je bil Loko utrdil (1317.). Mestece Kameniško je z Benetkami tržilo.

Za omiko skrbeli so edino le duhovniki, ki so se šolali na italijanskih visokih šolah. Vender je l. 1291. govor o šolniku v Ljubljani, ki je bil menda iz nemškega reda. V tej dobi so nastale cerkve: v Kranji (1291.), Stari Loki, v Svibnjem in Radečah (1324.) ter cerkev nemškega reda v Ljubljani (1292.)

Red templarjev, ki so se bili naselili v Postojini in Vipavi, bil je odpravljen (1307.); njih posestva je dobil red Maltajski (Johanniter). Nastali so pa tudi novi samostani: v Mekinah Klarise (nune) l. 1387.; ta je bil ustanovljen po Seifriedu Gallenberškem, čegar hči Clara je bila prva opatica. Nunski samostan v Loki je bil tudi l. 1331. ustanovljen.

Brižinski škofje so naselili Tirolce na svojem zemljišči, in ti so ustanovili na koncu Selske doline Sorico (1283.)

Kranjski plemiči te dobe so bili: Thurn, čegar ded je bil Pagano della Torre († 1241) gospod Milanski.

Radovljiško ponogo je ustanovil Salvino della Torre († 1298). Lanthieri izvajajo svoje plemstvo od vojnika Lanterius za langobardskega kralja Deziderija. Bistriški, Stattenberški (pri Mokronogu) in Svibinski vitezi so bili hrabri in bojeviti ter končali v bojih svoje življenje.

Oton in Albreht vojvodi Avstrijska.

Po Henrikovi smrti sta se Koroške in Kranjske polastila Avstrijska vojvodi Oton in Albreht. Oton se je podal na Koroško, kjer so se mu Slovenci po starodavnem običaji poklanjali na Gosposvetskem polji, na starem vojvodskem stolu. Na Kranjskem je Oton potrdil užé pod Henrikom nastavljenega deželnega glavarja, svobodnega gospoda Friderika Soneškega. Potem sta se vojvodi bojevala zoper češkega kralja Ivana, ki je naglašal pravice do Kranjske in Koroške.

Poleg drugih Avstrijcev so stali zvesto Habsburžanom na strani tudi Kranjci. Mir je bil sklenjen l. 1336., in kralj Ivan se je vsem pravicam odpovedal. Habsburškima vojvodama so se Kranjci poklanjali, in sicer Otonu v Št. Vidu pri Zatičini, Albrehtu pa v Ljubljani. Po Otonovi smrti (1339.) je združil Albreht vse avstrijske dežele v svoji krepki roki. Naša domovina je bila takrat hudo zadeta; 1339. l. so bile kobilice, 1348. l. potres; v prihodnjem letu pa še črna kuga, ki je v Evropi 25 milijonov ljudi pobrala.

Rudolf IV. ustanovitelj.

Naslednik Albrehtov, Rudolf IV., je bil jako izobražen knez. Ko je prišel l. 1360. v Ljubljano, da se mu je dežela poklonila, bila je tu zbrana slavna skupščina: Oglejski očak, nadškof Salcburški, škofje Brižinski, Pasovski, Krški, Briksenski, Labodski, grof Majnhard tirolski, svak Rudolfov in več drugih plemičev. Posvetovali so se menda o Postojnskem in Vipavskem gradu, ki sta bila prej last očakov. Prisodili so ju bili l. 1361. vojvodi Rudolfu. Vender je nastala z Oglejem vojska, ker je očak Ljudovik de la Torre zahteval razna druga posestva. Vojvoda Rudolf in brat Friderik udarila sta s 4000 vojaki z Dolenjskega na Notranjsko, Goriško in Furlansko, kjer sta nasprotnika premagala.

L. 1362. sklenil se je mir na Dunaji; patrijarh je moral Lož in župniji pri sv. Petru pri Ljubljani in Kranjsko odstopiti ter svoje fevde po avstrijskih deželah vojvodam podeliti.

Z mirnim pogodbam je vojvoda Rudolf pripravljaval naraščanje svoje hiše. Z dedno pogodbo z Gorico je zagotovil (1363.), da so Goriška posestva pozneje pripadla Habsburžanom, in z dednim pobratinstvom z Luksenburgom in Ogersko (1364.) je dobil Habsburg nekaj pravice, da se je mogel za Ogersko in Češko potegovati. V poroštvo teh pogodeb izjavila so se mesta Ljubljana, Kranj, Kamnik in Kostanjevica.

L. 1364. je Rudolf sprejel naslov vojvode Kranjske, kajti do sedaj se je imenoval samo „gospod Kranjske“. Poslednje dneve svojega življenja je imel vojvoda še prepirke z oglejskim očakom. Vojniške čete so se zbirale takrat okoli Ljubljane. Vrl Habsburžan je umrl še le 26 let star v Milanu (1365.). Bil je pravičen vladar, pospeševal je mesta in ščitil meščanstvo, olajševal davke, zlasti pri novih stavbah. Njegov izrek je bil: „Vsa čast in oblast kneževine je utemeljena na trdni sreči podložnikov“. Ustanovil je bil prvo visoko šolo na Dunaji (1365.). Tirolsko je pod njegovo vlado prišlo k Avstriji.

Albreht III. in Leopold Pošteni. Deželska delitev.

Ko sta prevzela vladarstvo Albreht III. in Leopold Pošteni, bila je še vojska na Furlanskem, ki se je tudi na Kranjsko raztezala. Takrat so bili Ljubljančanje vzeli za Albrehta grad Hasberg pri Planini in pri tem veliko trpeli. Albreht jim je zato skazal dobroto, da jih je osvobodil mitnine, vsled katere je trgovina prej na škodi bila.

O vseh svétnikih l. 1370. so se vojvodama kranjski stanovi v Ljubljani poklonili. L. 1374. po smrti goriškega Alberta so se s Kranjsko združile Istra (kolikor je ni bilo pod Benečijo), Pivška planina in Metlika. Tudi zgornji Kras s Postojino in spodnji Kras

pripadla sta h Kranjski potem, ko se je bil Dvinjski gospod vojvodi podvrigel. Tako se je bila naša dežela do jadranskega morja razširila. Ko so se l. 1379. dežele delile, dobil je Leopold notranje avstrijske dežele; tako so se imenovali: Štajersko, Koroško, Kranjsko, Tirolsko in kar je še bilo južnih pritoklin.

Kulturna zgodovina te dobe. (1335 — 1379.).

Pod vladu Habsburžanov so se začela Kranjska mesta razcvitati. V Ljubljani se je trgovina vedno bolj in bolj razvijala. Kmetijski pridelki so daleč po svetu zasloveli, n. pr. vipavsko vino. Avstrijski vladarji so branili meščanstvo pred plemiči, da so bila mestna bremena med vse enako razdeljena. Mesto je dobilo samostalno sodstvo. Vojvoda Rudolf je l. 1364. podelil ljubljanskemu sodcu krvavo sodnijo nad podložniki nemškega reda in župnika ljubljanskega. Vojvoda Albreht in Leopold sta podelila mestu, ko so se jima l. 1370. Ljubljančani poklanjali, prvo mestno ustavo, po kateri so smeli svobodno voliti mestnega sodnika in 12 svetovalcev.

V Ljubljani so bili takrat že trije glavni trgi. Nastale so nove cerkve n. pr. sv. Elizabete (1345.), takrat, ko je ogerska kraljica s tem imenom po smrti svojega soproga skozi Ljubljano v Napolj potovala in v Ljubljani prvo bolnišnico ustanovila; ob bregu je bila cerkev sv. Klementa. Nastali so novi samostani Elizabetink (1345.) in Avguštincev pred špitalskim (zdaj Fran-Karlovim) mostom, kjer je takrat stala cerkev sv. Martina.

Rudolf IV. je bil 1365. ustanovil ob Krki novo mesto Rudolfovo, katero je podpiral z raznimi podeljenimi pravicami in dohodki od davkov, mitnine, ribšta, pašnikov in gozdov. Mestu je bil sedež in glas v deželnem zboru dovoljen. Kapiteljska cerkev je bila morebiti takrat ustanovljena.

Iz te dobe je ohranjen najstarejši pismenski kranjski spominek, namreč krasen rokopis bistriškega kartuzijskega meniha z l. 1347. Hrani ga ljubljanska c. kr. knjižnica.

Sredi 14. veka (1350 - 1360.) je prosil kranjski stotnik grof Ortenburški svojega brata Friderika, da bi mu nemški cesar Karol IV. poslal naselnikov v sedanjo kočevsko zemljo. Cesar mu je vstregel in poslal tristo družin upornih frankov in Turingov na slovensko zemljo, kjer so začeli gozde trebiti in postavljati lesene kočee. Sosedni Slovenci so jih zavoljo tega kočarje zvali.

Vojvoda Leopold in njegovi nasledniki do Ernesta Železnega (1379—1411.).

Vojvoda Leopold je bil mil in pravičen vladar. Ljubljanske meščane je branil pred sicer hrabrim deželnim glavarjem, ki jim je prepovedal voliti svojega sodnika. Kamniškim meščanom je dal prvo pismo o njih svoboščinah. Vitežki vladar je padel v boji s Švicarji v bitvi pri Lempachu (1386.). V tem boji je padel gotovo marsikateri junak notranjih avstrijskih dežel. Vladarstvo je nastopil zdaj Albreht III. V njegovi dobi je cvetela v Ljubljani trgovina, ki je smela biti edino le v rokah meščanov; kmetom je qilo namreč vsako trženje prepovedano. Kamnik je imel v tem času svojo šolo, enako tudi mali Ribniški trg. Domači sinovi dosegli so visoko stopinjo izobraženosti, kajti bere se, da je bil avgustinec Leonardus de Carniola doktor sv. pisma in profesor na dunajskem vseučilišči (1388.).

Po Albrehtovi smrti prevzel je vladarstvo Viljem, ki je bil menda l. 1396. v Ljubljani, kjer je meščanom, nemškemu redu in duhovenstvu potrdil stare pravice. V Ljubljani je ta vojvoda (1403.) praznoval svoje svatovanje z Ivano, hčerjo Karola Malega Napoljtanskega, a je umrl že l. 1406. Pod vojvodo Leopoldom se je Trst k Avstriji pridružil.

Ernest Železni.

Zdaj sta prevzela vladarstvo avstrijskih dežel Viljemova brata, Leopold in Ernest, ki sta bila nejedina, kar je prevzročilo veliko preprirov. Smrt Leopolda je vstavila zmešnjave (1411.). Ernest Železni je prevzel zdaj vladarstvo v Notranji Avstriji. L. 1414. je bival novi deželni gospodar v Ljubljani, kjer je potrdil privilegije bistriškemu samostanu, Isto leto je bil še enkrat na Kranjskem in vzprejel poklonstvo stanov ter obiskal svojo mater Virido, ki je živela v tihi samoti v necem lovskem gradiči pri Št. Lamberti poleg Zatičine.

Ko so se l. 1416. Ogrji pridrvili do Polhovega Gradca, utrdilo se je ljubljansko mesto, in vojvoda je dal najstrože povelje deželnemu glavarju, naj prisili v Ljubljani stanujoče plemenitaše k sodelovanju, kakor tudi prelate, samostane, župnike in kmete, ki naj pomagajo z dovžanjem kamena in apna. Dne 1418. je potrdil mestu vse svobodščine.

Že za patrijarhov je bila šola pri župni cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani, a je propadla.

To šolo je vojvoda Ernest zopet oživel. Bila je to nekaka prva gimnazija ljubljanska. Mestu Kranju je vojvoda že l. 1414. potrdil privilegije in mu l. 1423. prepustil volitev mestnega sodnika.

Ernest Železni je bil močan na duhu in telesu. Železno podkev je igraje prelomil. Njemu enaka je bila gledé telesne moči njegova druga soproga, Cimburga Mazovska (iz Poljskega kraljestva), katero si je bil pri vitežki igri pridobil. Bila je izvrstna soproga in mati, pa tako močna, da je velik voz sena z eno roko peljala. Ernest Železni je bil zadnji vojvoda, ki se je dal za koroškega vojvoda kronati po starem slovenskem običaji na Gosposvetskem polji pod Krnsko goro.

Cesar Friderik IV. (III.) (1439 - 1493.).

O smerti notranje-avstrijskega vojvode Ernesta Železnega (1424.) je bil njegov najstarejši sin Friderik še le 10 let star. Zato mu je bil do njegovega 20. leta varuh stric Friderik Tirolski („s praznim žepom.“) Ko je postal Friderik polnoleten, potoval je v Sveto deželo. Po smrti Albrehta II. (1440) je bil izvoljen za nemškega cesarja. V tej dobi so Turki prihruli na Kranjsko (1425., 1431.), klatili se okoli Metlike in Novega mesta, pa bili pregnani od deželnega glavarja kranjskega, Ulrika Šenka Osterviškega, in koroškega, Štefana grofa Montforta. Kljub temu se je širil razvoj mest. Ljubljanski trgovci so stopili v zvezo z Reko, kamor so vozili železo Turjačanov in od koder so dobivali olje, smokve, mandeljne in bombaž. Mestu Kostanjevici je potrdil Friderik njegove svoboščine (1435.).

Ni bil še Friderik za cesarja kronan, ko se je moral v boj podati zoper svoje protivnike, zoper lastnega brata Albrehta in zoper celjskega grofa Ulrika II. Napadla sta Ljubljano, a ta se je pod voditeljem Jurijem Apfalterjem hrabro branila. Cesar je dal radi tega zvestemu mestu pravico, z rudečim voskom pečatiti, kar je bilo v tistih časih posebno odlikovanje. Kranj sta bila sicer sovražna zaveznika dobila, a ga kmalu zopet izgubila.

Ko se je bil sklenil mir z vojvodo Albrehtom, prikazal se je cesar v središči svojih zvestih dežel in dospel 1444. l. tudi v Ljubljano s svojim tajnikom Enejem Silvijem Picolominijem (ta je bil pozneje papež pod imenom Pij II.) ter potrdil deželne pravice in svobodščine mestom in samostanom. Tudi Kamnik je počastil še s svojim pohodom in potrdil cvetočemu mestu svoboščine, posebno svobodno sodno oblast

Friderik je imel prepire s svojim častiteljnim bratom Albrehtom VI. in upornim a plemenitašima Ulrikom Celjskim in Eytzingom, ki sta oblegala (1452.) cesarja v

Dunajskem Novem mestu. Uporniki so bili premagali cesarske predstraže v predmestji, ki so hitro v mesto skozi odprta vrata pobegnile. A tudi sovražnik jo je hitro za njimi mahnil. Tu je bil zdaj junaški Kranjec (rodom Vipavec), Andrej Baumkircher, ki je, kakor drugi Horacij Cocles, malo ne sam ustavljal sovražnika, dokler se ni drugim bojnikom posrečilo, zapreti vrat.

In ko je v prepiru za bogato dedščino grofovske vdove po celjskem Ulriku vojni glavar Jan Vitovec napadel cesarja v Celji, da je ta s težkim trudom ubegnil v gornji celjski grad, tedaj se je zopet odkrila zvestoba Kranjcev, ki so bili na pomoč poslali precej vojakov, tako, da Vitovec ni mogel nič opraviti. Na Kranjskem, kamor se je bil zdaj Friderik podal, nadaljeval se je boj med cesarskimi in celjskimi četami. Pri tem ste trpeli zlasti Loka in Radovljica, katero slednjo je hrabro branil Gašpar Lamberger. A Kranjci so vedno zvesto stali na strani cesarjevi, tako v boji s Celjani, kakor z goriškim grofom Janezom in ogerskim kraljem Matijažem (Matija Hunyad).

Ko so bili cesarja Dunajčanje l. 1462. obkolili, priskočili so mu na pomoč tudi kranjski plemiči. V zahvalo za to je cesar kranjski grb „popravil“, belo barvo je nametil z zlato, in odlikoval med drugim kranjske plemiče Turjaške s tem, da jim je podelil „dedno maršalstvo“ v kranjski deželi in Slovenski krajini.

Ko je bil njegov sin vjet v Brüggü (v Belgiji). šel je cesar na Nemško, kamor ga je spremljalo tudi kranjsko plemstvo (1488.). L. 1489. je bil Friderik v Kamniku in Ljubljani, ki se je zlasti v dobi tega cesarja zelo opomogla, posebno s svoboščinami, katere jej je cesar podelil, n. pr. tržne svoboščine, sejme, volitev lastnega sodnika itd. Kako je v tej dobi mesto rastlo, lahko posnamemo iz tega, da se je mestna zbornica l. 1484. predstavila s Starega trga (sedaj št. 4, kjer je bila od l. 1297.) na sedanje mesto.

Drugi važnejši kraji na Kranjskem so dobili tudi v tem času mestne pravice, da bi se lože in z večjim pogumom branili vedno nadlegujočega Turka, recimo: Kočevje l. 1471, Krško, Višnja gora in Lož (l. 1477.).

Tudi v cerkvenem obziru ima cesar Friderik za kranjsko deželo veliko zaslugo. L. 1461. je namreč ustanovil ljubljansko škofijo. (V Ljubljani je bil sedež škofije tudi pred ljudskem preseljevanjem). Prvi škof ljubljanski je bil Sigmund pl. Lamberg, prej župnik v Šmartnem pri Kranji.

Novi vek.*)

Maksimilijan I. (1493—1519.).

Maksimilijan, sin cesarja Friderika IV., utegnil se je užé mladosti nekoliko seznaniti s kranjsko deželo, kajti imel je za tovariša Kranjca Volkarta Turjaškega, in slovenski kmet (morebiti kak Vipavec) mu je prinašal „nenavadnega“ sadja. Maksimilijan je utrdil vladarstvo Habsburške hiše. Po ženitvi z Marijo Burgundsko jej je pridobil bogato Nizozemlje in po pogodbi z ogerskim kraljem Vladislavom je pridobil Habsburžanom dedno pravico do Ogerske. „Zadnji vitez“, kakor ga zgodovina častno imenuje, uredil je državno upravo in vlado ter vpeljal prvo pošto v nemškem cesarstvu. Vojska z Benečani (1508—1518.) je precej zadela kranjsko deželo, kajti Benečani so bili Maksimilijanu vzeli Furlansko, Istro, Trst, Reko in Gorico ter pridrli do Vipave in Postojine. V tej vojski so se odlikovali užé vrli Kranjci: Žiga Herberstein in ljubljanski škof Kristov Ravbar. O najvažnejšem vprašanji, kako Turka pregnati, se je posvetovalo na odborovem shodu, ki ga je bil sklical cesar (koncem 1517. l.) v Veles (Wels).

*) Novi vek je posnet po Dimitz- „Habsburžani v deželi Kranjskej“. Pis.

Pri shodu v Insbrucku (1518. l.) je obetal cesar Kranjcem na njih prošnjo, da jim prekrbijo ceste in orožarno v Ljubljani, a stanove je opominjal, mereč na baš končani kmetski punt (1515. l.), da jim je biti prijaznejšim s svojimi podložniki.

Stolnemu mestu je (1501. l.) dovolil sedež in glas v deželnem zboru in svobodno volitev župana. Prvi takšnim načinom voljeni župan je bil Hans Lanthieri. Zeló pospešila sta se trgovina in obrt. Na Nemško in Vlaško so tržili Ljubljanski trgovci, katere so branile svoboščine. Tuj trgovec, naj je prišel od severa ali juga, imel je iti le skozi Ljubljano; Italijani so morali v Ljubljani odlagati svoje blago, ki so je smeli prodajati prvih šest tednov samó Ljubljanskim meščanom.

Plemstvo se je mnogostransko trudilo, da je delalo čast domovini in korist državi ali cerkvi. Tu spominjamo se še imen kakor n. pr. Sigmunda Herbersteina (porojenega v Vipavi 1486. l.), znanega državnika, potovalca in diplomata, Krištofa Ravbarja, Ljubljanskega škofa, vojnega komisarja cesarjevega v Beneški vojski (1508—1518.), Krištofa Lamberga, čigar rojstveni grad je stal v Kameniku, jednega poslancev, kateri so se imeli pogajati o ženitvi Maksimiljanovej z Marijo Burgundsko. Zavoljo svoje srčnosti je postal ta Lamberg junak kranjske narodne pesni. Mej prvimi svétniki cesarja Maksimilijana, ki so bili okoli njega, nahajamo tudi Kranjca Gregorja Sladkonjo, najprej prošta, potem škofa Dunajskega (1513—1522.) ter 1514. l. cesarskega glasbenega ravnatelja in jednega najizvrstnejših muzikov.

Maksimilijan je umrl l. 1519. Prava dediča sta mu bila njegova unuka Karol in Ferdinand, bivajoča pri svojih kraljevskih roditeljih (Filip, španjski kralj, je bil sin Maksimilijanov) na španjskem dvoru. Najprvo je bil prevzel vladarstvo Habsburških dežel Karol, kateremu se je bila šla poklonit tudi kranjska dežela.

V deputaciji, ki so jo poslale avstrijske dežele poklonit se španjskemu dvoru, bili so zastopniki kranjske dežele Trojan Turjaški, vitez Jurij Schnitzenbaumer in Nikolaj Turnski. Trojan Turjaški je govoril v imenu Kranjcev, in kralj je dejal poslancem: „Nádejam se, da bode te zvesti naši podložniki, ostali pri nas. Vedno Vam hočem biti milostljiv kralj in skoro pridem k Vam“. Trojan Turjaški je odgovoril, da bode našlo Njega Veličastvo vedno pobožne in zveste podložnike v teh deželah. Naposled je segel kralj poslancem v roko, in ko jim je kardinal Mola izročil darove, bili so odpuščeni. Pod Maksimilijanom se je goriška kneževina habsburški hiši pridružila.

Karol V. in Ferdinand I. (1519—1564.).

V teh časih je Turek užé močno trkal Avstriji na vrata. Kranjski stanovi niso puščali v nemar prevažne deželne obrambe proti njim. Oni so prvi izprožili misel o napravi hrvatske vojaške granice, preseči kralja Ferdinanda 1520. l., naj vzame Hrvate „te junaške ljudi“, katerim se je vsak dan bojevati za svojo domačo zemljo, na korist meji, v svojo službo.

Zoper Turka so bili postavljeni ogleduhi po kranjski deželi, ki so njega prihod naznanjali. Kadar so dospeli ogleduhi do gradov in taborjev (utrjenih zavetišč, po največ cerkev), naznaniti je bilo to z dvema streloma, in ko je došlo drugo poročilo, da je Turek užé ztopil na domačo zemljo, spustiti so se morali trije streli ter se zapaliti po vrhah kresovi, vidni daleč na okrog.

Dalnja razsežnost španjsko-habsburške monarhije vzbudi kralju Karolu misel, da bi prepustil nemško-Avstrijske dedne dežele bratu Ferdinandu. 1521. l. sta sklenila pogodbo o delitvi, po kateri je dobil Ferdinand gorenjo in dolenjo Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko. Karol sam pa je vladal na Nemškem, kjer je imel z luteranci veliko prepira in vojsk. Kranjci so se poklonili v tretjo nedeljo po Veliki noči 1522. l. svojemu novemu deželnemu gospodarju, ki je 1523. l. potrdil njih deželne svoboščine. Blizu jim

je bila prilika, da so zapečatili obetano zvestobo s svojo krvjo. Ko je padel Budim 1529. l., imeli so Turki odprt pot v srce Avstriji. Dunaj je bil poslednji ostrog krščanstvu. Dokaj nahajamo v njih Kranjcev iz najstarejših rodov naše dežele: Hanza Kacijanerja, Nikolaja Turnskega in še mnogo plemitašev, ki so jezdili v boj za brambo glavnega mesta. Najvažnejši nalog mej vsemi je bil usojen Kacijanerju. Stal je s svojimi konjiki blizu „Koroških vrat“. On in Nikolaj Salm sta krepko stala v bran trikratnemu naskoku dné 9. oktobra, „krepkeje nego li Koroški stolp, katerega so omajali sovražnikovi podkopi“. Kranjska národna pesem poroča o tej obsadi Dunajskej in kako so se zakleli branitelji: „Prej dobodi Turek naše glave, nego li ključe našega Dunaja, kjer stoluje naš cesar“. Ko se je bilo treba skoro neprestano braniti napadom Osmanov, ki so vedno naskakovali državne meje, imela je dežela Kranjska, Štajerska in Koroška velik nalog ter je žrtvovala vedno mnogo blaga in krvi. Iz teh bojov so nam v prvi vrsti zabeležena imena Sigmunda Weixelbergerja, branitelja Mariboru (1532. l.); Hanza Lenkoviča (v Baboči 1556. l., v Št. Heleni 1557. l.) in Herbarta Turjaškega, ki si je tu prislužil prve svoje ostroge.

Za cesarja Ferdinanda je pognalo tudi na Kranjskem korenine silno gibanje, kateremu je dal povod drzoviti vittenberški menih.

Imenitni možje vseh stanov so bili nove vere privrženci, a najbolj jo je pospeševal Ljubljanski stolni propovednik Primož Trubar (porojen 1508. l. v Rašici pod Turjakom), kateri je, ves goreč, začel prelagati sv. pismo na slovenski jezik, ki se je do tačas govoril, a ne pisal, ter je s tem položil osnovni kamen slovenskej književnosti. Kralj Maksimilijan II., prijatelj svobodnim mislim, bil mu je prijazen podpiratelj. Navzlic mnogim oviram se je širila reformacija, ker so jej bili zaščitniki kranjski stanovi. Ferdinand I. je pridobil Avstriji Ogersko (s Hrvatsko) in dežele češke krone.

Nadvojvoda Karol (1564—1590.).

Po smrti Ferdinandovej je bil notranjej Avstriji gospodar nadvojvoda Karol, ki je vzprejel osobno v Ljubljani poklonstvo (1564. l.).

Novo versko vprašanje je bilo nadvojvodi zoperno. Truberja so pgnali (1565. l.) iz dežele. Vender se razširjanju protestantizma po mestih in trgih ni mogel postaviti jez, ker so se stanovi le na videz novi veri upirali, v srcu pa jej naklonjeni bili. V deželnem zboru v Bruku na Muri (1578. l.), kjer so se zbrali poslanci vseh notranje-avstrijskih dežel, zahtevali so ti, naj se jim dovoli verska svoboda, sicer ne privolijo svoje pomoči zoper Turka. Privolili so velike vsote za obrambo meje. Ponašati se smejo Kranjci z lepo pohvalo nadvojvoda Karola, da so se. „kakor vé sam iz svoje izkušnje, nosili vselej srčno in viteški bolj od vseh drugih“. In res, naši očaki so zaslužili to pohvalo, kar se je skazalo za vojvoda Karola samega v bitkah pri Budošiči (dné 22. septembra 1575. l.), kjer je umrl junaške smrti Herbart Turjaški. S protestantovsko vero vselilo se je v našo domovino tudi duševno življenje. Stanovi so podpirali učeče se Kranjce z ustanovami. Ne le na bogoslovske šole, tudi v sloveče srednje šole na Nemško, v Tübingo in drugam so zahajali tačas Kranjci, da bi dopolnovali izobraženost, katero so vzprejemali v Ljubljanski deželni šoli. Tej poslednji šoli je pozvan za ravnatelja Dolenjec Adam Bohorič, učenec Melanchthonov, ki je bil veščak v muziki. Bohorič je spisal prvo slovensko slovnico v latinskem jeziku. Toda tudi ljudske šole niso pozabili. V Ljubljani so bile 1575. l. tri nemške ljudske šole; imeli so jih tudi po mestih na deželi, v Krškem, v Idriji, v Kranji, v Metliki, v Žužemperku, v Kameniku in v Černomlji. Kjer ni bilo dobiti učitelja, poučeval je namesto njega evangeljski propovednik. Saj je uže Truber pisal abecednike kmetskemu ljudstvu, želel je, da bi se ljudstvo naučilo čitati, najprej se vé zato, da bi moglo čitati sv. pismo. Tudi prvo tis-

karno na Kranjskem je ustanovila reformacija. Hanns Mannel, meščan Ljubljanski, je bil prvi tiskar (1575. l.). V tujih deželah so se takrat brez zaprek tiskale slovenske knjige. Okoli 1546. l. v Krškem porojeni Dalmatin, ki se je s podporo Kranjskih stanov in vojvode Krištofa vrttembergškega izobraževal na Nemškem, dal je slovenskemu ljudstvu prvi popolni prevod sv. pisma (1583. l. v Wittembergu) natisniti.

Tudi katoliškemu duhovenstvu je rabil ta prevod, da je besede sv. pisma izrekalo „prav kranski“, kajti sicer ni bilo slovenskega sv. pisma.

Prva peš-pošta in prva konjska pošta (1573. l.) ustanovila se je v tej dobi na vzpodbujanje vladino, in stanovi so obe podpirali z letnimi doneski. Nadvojvoda Karol je dal popraviti cesto od Ljubljane do Trsta, čez Ljubelj je ukazal narediti pot (od 1569. do 1570. l.) in 1576. l. cesto iz Gorice čez Hrušico.

Ferdinand II. (1596—1637.).

Ferdinand II. je zvršil pričeto protireformacijo na Kranjskem, pri čemer je imel pomagalca, meščanskega sina Tomaža Chröna (Hrena), 1597. l. imenovanega Ljubljanskim škofom, ki ga je podpiral jezuitski red, kateri se je bil tudi tistega leta naselil v Ljubljani. Škof Chrön je bil rešitelj katoliške cerkvi na jugu Avstrije in s tem je storil cerkvenej stvari najvažnejšo uslugo.

Dné 22. oktobra meseca 1598. l. se je izdalo povelje, da se imajo prognati iz dežele vsi protestantovski propovedniki in učitelji. Prepovedane so bile tudi protestantovske slovenske knjige. V katoliškem duhu je pa začel škof Hren nove slovenske knjige pisati.

Za obrambo hrvatske meje proti Turkom se je veliko potrosilo. Mnogo plemenitašev je moralo prodati svoje rojstne gradove, da jim je bilo moči storiti svojo domovinsko dolžnost. Na Nemškem je bila tridesetletna vojska (1618—1648.).

Ferdinand III. (1637—1657.).

Za vlade Ferdinanda III. olepšala se je Ljubljana z javnimi in zasobnimi zgradbami. V 1653. l. je ukazal mestni magistrat postaviti dva vodnjaka od marmeljna. V gosposkih ulicah se je l. 1642. dvignil „knežji dvor“, kras Ljubljanskemu mestu, ki ga je sezidal umetelnosti ljubeči Volk Engelbrecht Turjaški v italjanskem zlogu. Slike na presno v stari veliki dvorani svedočijo še sedaj, kako so bili nekdanj okrašeni ti prostori, v katerih so se sukali tačas prvaki družbenih krogov, kjer so šolske drame jezuitske in časih burke potujočih nemških glumačev zabavale radovedno množico. Knežji dvor je hranil tudi znamenito knjižnico, katero je ustanovil njegov gospodar 1655. l. in v kateri so se nahajale najrazličnejše knjige, tiskovine in rokopisi. Škofijsko poslopje je razširil in olepšal škof Oton Puchheim, učen in bleščobo ljubeč mož.

Največja izprememba se je vršila v šolstvu. Namesto nemških humanistov so prišli jezuitje. Zavod, kjer so se vzgajali mladi in izobraževali ubogi madenci za jezuitski red, preustrojil se je v gimnazijo, katera je imela užé 1636. l. 544 učencev, gotovo znamenito število, ako pomislimo, da je tačas Ljubljana imela le 10.000 do 12.000 stanovalcev.

Leopold I. (1658—1705.).

Novi deželni vladar je hotel osobno vzprejeti poklonstvo Kranjske dežele, star običaj in izraz zaveze mej ljudstvom in vladarjem. 1660. l. je bil slovesni vhod v Ljubljano. Poklonstvo se je vršilo z velikim bliščem v škofijskem poslopju po slovesni veliki maši, od koder je odpotoval cesar čez Vrhniko, Hasberg, Planino in Vipavo v Gorico, kjer je vzprejel poklonstvo in se vrnil v Ljubljano.

Vladarstvu cesarja Leopolda se je bilo dokaj boriti, da si vzdrži državno oblast. Treba je bilo vladoželjnost Francije zavrnuti v svoje meje in zmagati Turka. V vseh teh bojih so Kranjci vrlo pomagali. V bojih pri sv. Gothardu (1664. l.) skazoval se je s sijajnim junaštvom v navzočnosti Montecuculijevej, pod čegar prapori se je bojevalo mnogo Kranjskih plemenitašev, zlasti Kranjec baron Jurij Gottfried Lamberg. Ko so Turki poslednjič z vso silo pridrli pred Dunajsko zidovje (1683. l.), dali so Kranjci v obrambo štajerske meje 400 strelcev, katerim je bil poveljnik naš kronist Valvazor. Kako se je utisnila v spomin ta zmaga nad Turki pred Dunajem, poje Kranjska národna pesem („Pesem od Dunaja“).

Ako pogledamo na Kranjsko v dobi Leopoldovej, vidimo, da se je veselo povzdigalo in razvijalo. V Ljubljani je živel bogato trgujoče meščanstvo, katero je pošiljalo svoje sinove v tuje visoke šole.

Jožef I. (1705—1711.) in Karol VI. (1711—1740.).

Jožefu I. je bilo usojeno le kratko življenje. Jožefov brat, do tačas španjski kralj, sedel je na avstrijski prestol z imenom Karola VI. On je končal vojsko o dednem nasledstvu s pomirjem. Avstriji so ostala posestva v Italiji, Milan, Neapolj in Sardinsko, in pridobila je špansko Nizozemlje.

Želja cesarjeva, da bi utrdil svojo dinastijo, dala mu je povod o načrtu novega reda pri dednem nasledstvu, ali tako nazivanej „pragmatični sankciji“ (dné 19. aprila 1713. l.). Po tej imajo biti dedne dežele vedno nerazdeljiva celota, in dedno nasledstvo, ako izmrè moški rod, prehaja na ženskega. Stanovi nemških dednih dežel so vzprejeli ta novi državni osnovni zakon brez ugovora, Kranjski deželni zbor ga je odobril (1720. l.) z opómno, da smatra „nerazrušno zlogo“ monarhije za „najmodrejšo uredbo, ki jo je udihnil sam Bog“.

Karol VI. je bil poslednji avstrijski vladar, ki je na Kranjskem osobno vzprejel poklonstvo (1728. l.). Ljubljansko mesto mu je posvetilo ob godovanji poklonstva marmeljev spomenik, njegovo doprsje v prirodni velikosti, katero je izdelal beneški mojster Fran Robba in ki sedaj lepša predvežje mestnej dvorani. Ljubljana je zgradila tačas (1717. l.) na novo svojo mestno svetovalnico v italijanskem slogu, v katerem so zidana malone vsa nova poslopja tiste dobe. Vzrastla je stolna cerkev (završena 1711. l.); nemška križevska cerkev (1714. l.); uršulinska cerkev (1718. l.). Cerkvena umetelnost je dajala posla darovitim slikarjem in kiparjem. V prvo vrsto spada Valentin Mencinger, porojen v Bohinji početkom 18. veka, ki se je izobraževal v Italijanih, mej poslednje Robba, čegar mojstersko delo sta angelja na obhajilnem altarlji v stolni cerkvi.

Kakor na umetelnost, vplivala je tudi na izobraževanje višjih stanov Italija. Mladim plemičem so bila smoter popotovanja Bolonja, Rim, Parma in Modena, a prave ljudske šole za pouk onih stanov, katerim sreča ni podarila bogastva, ni bilo še; samo rudarsko mesto Idrija jo je imelo.

V slovenski književnosti ni bilo več sledu o navdušenosti reformaterjev; Bohorič je bil pozabljen, njegova slovnica je užé pošla tako, da je kapucinski gvardijan Hippolyt 1715. l. mogel objaviti izpisek iz Bohoričeve kot novo knjigo.

V materijalnih stvareh se je bilo Kranskej deželi mnogo zahvaljevati poslednjemu Habsburžanu. On je v povzdigo trgovine in obrta ukazal narediti prve umeteljne ceste skozi notranjo Avstrijo. Na Kranjskem so začeli delati ceste 1720. l. in skoro potem, 1832. l., uravnati Savo. 1724. l. so pri Črnovčah postavili čez njo most.

Marija Terezija (1740—1780.).

Marija Terezija je s krepko roko prišla za vajeti vladarstva. Ustanovilo se je tako imenovano „deželno-gospodarsko namestništvo in komora“ in njih organi „okrožna oblastva“. Mogočno je vplivala na promet in delanje cest, na povzdigo kmetskega stanu, katerega je smatrala cesarica za „podstavo in največjo moč državino“, in prvič se je kmetu olajšala tlaka in urbarska podložnost (1775. l.). Ko je 1756. l. Marija Terezija pričela boj s Prusom, udeleževale so se kranjske dežele sinovi vseh slavni dejanj na nemških in avstrijskih bojiščih.

V sedemletni vojski je naše stolno mesto mnogo žrtvovalo in plačevalo je velike vojne davke. Cesarica je skazala ljudstvu neprecenljivo dobroto, ker je oživela ljudsko šolo, ki je bila propala v vihri proti-reformacijske dobe. Pri tem je pomagal Kranjec, Blaž Kumerdej, porojen v Bledu; izročil je cesarici načrt, kako bi se kmetje mogli učiti slovenskemu in nemškemu pisanju in čitanju. V 1775. l. ustanovila se je tudi na Kranjskem normalka. Kumerdeja so pozvali v šolsko komisijo za Kranjsko. Zasluga o šolstvu si je nabral Brižinski grajski glavar v Loki, grof Edling, porojen v Ajdovščini. Preložil je na slovenski jezik bistveno vsebino „Metodike“ in „Mali katekizem“ in 1777. l. izdal svojo knjigo z naslovom „Forderungen an Schulmeister und Lehrer der Trivialschule“ tudi v slovenskem jeziku. Šola, ki je bila po lastnih besedah slavnej cesarici „srčno veselje“, kazala je dobre vspehe; 1776. l. dobil je Kamenik ljudsko šolo, a 1778. l. se je pričela v Rudolfovem.

Ako je užé Karol VI. skrbel o izboljšavi potov za občilo, storila je to še bolj Marija Terezija. Velik vpliv je imela delavnost cesaričina na poljedelstvo. Ona je najprva izprožila misel, naj se združijo ločene moči. Tako so se osnovala prve poljedelske družbe. Kranjska je imela prvi svoj zbor pod imenom „poljedelske družbe“ 1767. l. Kmetske ljudi je unemala poljedelska družba s svojim vzgledom. Anton Janša, preprost kmet iz Rodinj nad Radovljico, bil je tako izvrsten čebelar, da je vzbudil pozornost na Dunaji, kamor so ga pozvali za učitelja čebelarstva. A največjo dobroto je storila cesarica našej domovini, ko je pričela velikansko delo — usuševanje Ljubljanskega barja. P. Gabriel Gruber napravil je 1762. l. vodotočno zatvornico. Vodotoč ali prekop, ki nosi njegovo ime, začeli so kopati 1773. l.

Na slovenskem književnem polju, ki je bilo od reformacijske dobe ledina; vzbujal je le pater Marko Pohlin s svojimi mnogobrojnimi spisi večjo delavnost. Njegova kranjska gramatika, ako tudi nedovršena, čakala je dveh natisov.

Cesar Jožef II. (1780—1790.).

Marija Terezija je bila vzela sicer svojega sina Jožefa II. za sovladarja, vendar je poslednji še le po smrti svoje matere prišel na dan z lastnimi premembami in prenašanjem. Prvi njegov ukaz, tolerančni edikt, je dal tudi drugim veroizpovedanjem (protestantom, reformirancem in pravoslavnim) večjo svobodo, dasiravno je katoliško vero za državno proglasil. Na Kranjskem je odpravil polagoma samostane (1782—1784 do 1786. l.) v Kostanjevici, Zatičini, Bistri. Od razpuščenih samostanov premoženje, katero je bilo precej veliko, uporabilo se je za ustanovitev šolskih in siromaških zalog, katere je ta ljudomili vladar ustanoviti ukazal.

Razpustil pa Jožef II. ni takih samostanov, kateri so se pečali s šolstvom, ali ki so bili za božjo službo ali za postrežbo bolnikov potrebni. Nepotrebne podružnice so se odpravile, iz potrebnih pa župnije ustanovile, kajti jako veliko župnij, kuracij in

lokalokij se je ustanovilo po tem, ko je bil cesar Jožef II. več samostanov razdr. Iz razpuščenih samostanov so morali duhovni na nove župnije iti.

Cesar Jožef II. je posebno za svoje podložnike kmečkega stanu skrbel. Grofom je precej oblasti nasproti podložnikom odbil. Oni niso smeli ž njimi več tako delati, kakor bi se jim zljubilo. Okrožnim gosposkam je naročil, naj zaslišijo tožbe podložnikov zoper graščine in naj jih branijo. Ker je Jožef II. v marsičem prostemu ljudstvu zljajšal bremena, zato je njemu nepozabljen. Gledé lastinstva zemljišč je Jožef II. izdal naredbo, da zemljišče ni več nazaj prišlo gruntnemu gospodu, t. j. grofu. Pri tem je ostalo tudi v bodočih časih. Cesar Jožef II. je dal tudi vse grunte zmeriti, da bi se davek le po njih velikosti plačeval. Po njegovem ukazu je bil samo dvojni davek, cesarski ali deželni in davek gruntnemu gospodu. Toda po tem se ni ravnalo; kajti po cesarjevi smrti so vse to ovrgli. Leta 1781. je Jožef II. odpravil robstvo in l. 1783. delo na tlako, ki se je odkupila z denarjem, živežem itd.

Normalne šole so si za človekoljubivega cesarja krepko pomagale. Ljubljanski magistrat je odprl v Trnovem še dve začetni šoli in zidal tamkaj šolsko poslopje. Nekdanji frančiškanski samostan se je priredil za normalko in gimnazijo. V mestih po deželi so se množili učenci, v Idriji n. pr. od 69 na 320. Ljubljanski gimnazij je dobil 1781. l. nov učni načrt, po katerem je bila predpisana v petem razredu deželna in habsburška domača zgodovina. Začelo se je delovati tudi na znanstvenem polji. Anton Linhart nam je poklonil prvi po virih in kritično sestavljeni oddelek naše deželne zgodovine („Versuch einer Geschichte Krains und der übrigen Slaven Österreichs“. V Ljubljani. 1788. in 1791. l. pri Egru, dva zvezka). Deželno prirodopisje je bogatil profesor Hacquet z nadaljevanjem svojih priobčevanj o kranjskem rastlinstvu. Kmetski sin Jurij Vega (porojen v Zagorici, v Moravškej fari) je nastopil pot svoje slave za cesarja Jožefa kot topničarski častnik z delom „Mathematische Vorlesungen“ in s svojimi, po vsem svetu slovečimi „Logarithmentafeln“. Tudi slovenska književnost se je oživela. Mladi frančiškan Marcel Vodnik je objavil prve poskušnje svojega pesniškega talenta v „Pisanicah“, ki jih je pošiljal med ljudi pater Marko Pohlin od 1779. do 1781. l.

Prvo večje delo novoslovenske književnosti je prevod (drugi — prvi je bil Truber-Dalmatinov) sv. pisma, ki ga je oskrbel Jurij Japelj.

Narodno-gospodarske stvari je pospeševala poljedelska družba.

Dvakrat je počastil cesar Jožef naše stolno mesto s svojo navzočnostjo. Ker se je sam imenoval „prvega državnega uradnika“, videl je časih rad na svoje oči, kako se izvršujejo njegove naredbe. Dne 20. marcija 1784. l. je prišel cesar, gredoč iz Italije, v Ljubljano, ustavil se v gostilni „zum wilden Mann“ (poleg mestne svetovalnice) in po kratkem oddihu je šel z grofom Frank-Kinskym, z generalom Werkheimom in okrožnim glavarjem baronom Taufererjem pogledat v meščansko bolnico, v vojaško bolnico, v vojaško sirotišče in k uršulinkam. Potem se je vrnil v gostilno na obed in je vzprejel mnogo prošenj. Zvečer ob 6. uri je zaslišal vsakoga. O polu 8. uri zvečer je počastil cesar veselico, ki jo je napravilo plemstvo pri grofu Alojziji Turjaškem. Drugi dan se je peljal v stolno cerkev, kjer ga je vzprejel škof grof Herberstein; obiskal je tudi frančiškansko in šent Jakobsko cerkev, ogledal kaznilnico in vojaško kosarno.

Drugič je prišel cesar na pohod v Ljubljano dne 3. marcija 1788. l. Obiskal je novo vojaško bolnico in vojaški vzgojevalni zavod ter bil z vsem zelo zadovoljen. Potem je ogledaval nekdanji frančiškanski samostan, ki se je imel prestrojiti za šole (sedanje gimnazijsko poslopje).

Osvojitev Belega Grada po Lavdonu (1789. l.) v turškem boji (od 1788. do 1789. l.), kjer je padlo mnogo srčnih Kranjcev ter se skazovalo s svojim junaštvom domače plem-

stvo, bila je poslednja kaplja veselja v kupi trpljenja cesarjevega, ki je prehitevajoč svoj vek, moral videti, kako je izpodletela mnoga njegovih namer.

Leopold II. (1790 – 1792.).

Po smrti Jožefa II., ki je brez otrok umrl, sledil mu je njegov najstarejši brat Leopold II. Miroljubni monarh je potolažil vse one stanove, kateri so bili po naredbah njegovega brata vznemirjeni, s tem, da je vse preklical.

Prvič je pozdravilo naše stolno mesto vladarja 1790. l., ko je potoval v Reko. L. 1791. je prišel cesar Leopold zopet v Ljubljano, da se snide z neapoljskim kraljem; izpremljali so ga nadvojvode Ferdinand, Karol in Leopold. Po želji kraljevej je napravil knez Ivan Adam Turjaški medvedji lov na posestvu grofa Turjaškega na Igu. Polednjic je videla Ljubljana vladarja še isto leto v juliju, ko se je vračal potujoč iz Italije.

Franc II. (1792 — 1835.).

Leopolda II. sin Franc (II. kot nemški cesar, kot avstrijski cesar Franc I.) je prevzel vladno še le 24 let star, v dobi, katera je bila tudi za Kranjsko osodepolna.

Franc II. se je moral hočeš nočeš zaplesti s Francijo v vojsko, ki je potem divjala s kratkimi prestanki po Evropi četrtnico veka.

Prva vojska s Francozi 1797. l. iztekla je. žal, nesrečno. Na Kranjsko so v tem letu prvič prišli Francozi. Mnogo hudega bi bila morala prebiti naša zemlja, da ni general Bernadotte (pozneje Karol XIV., kralj Švedov) lajšal nje trpljenje s svojo pravico-ljubivostjo in zmernostjo.

Francoski upliv je izpodkopal nemško državno ustavo; prvi konzul Bonaparte vzprejel je cesarski naslov, zato sklene cesar Franc, da završi pragmatično sankcijo, združitve Avstrije, zaradi česar (dné 10. avgusta 1804. l.) vzprejme naslov dednega cesarja avstrijskega ter s tem nemškemu navideznemu cesarstvu nasproti postavi čvrsto, avstrijsko cesarstvo.

L. 1805. so zopet prišli Francozi v deželo, kjer je vse begalo pred njih terjatvami, in pridrli v Ljubljano. Sedaj stiskanja ni bilo ni konca ni kraja. Izpraznil je sovražnik vse občinske blagajnice, in kranjska dežela je imela plačati tri milijone, za kar so, kot talnike (v zastavo) zaprli nekatere veljavne meščane. Dné 11. decembra je došel general francoski Massena v Ljubljano, ki se je ustavil v škofijskem poslopju. Premirje, ki se je sklenilo po bitki treh cesarjev (pri Avsterlitzu), osvobodilo je sicer talnike, toda odpravilo ni vojnega davka, krvavo žulečega našo deželo. Po požunskem pomirju je Massena zapustil Ljubljano 1806. l. potem, ko je bil še sam zase izžmel 50.000 gld. Z glasnim veseljem so Ljubljaneci pozdravljali vračajoče se avstrijske čete in slovesno jih je vzprejemalo stanovništvo.

Zoper sovražnika je vzbujeval Vodnik v navdušenem ogovoru „Slovencem“ slavne spomine o turških bojih, kako so premagali Hasan pašo pri Sisku, opominal, da treba odličnega boja, ako se hoče vzdržati Avstrija, in kakova sramota je, nositi tuji jarm. Toda bojni dogodki v Nemčiji so se zasukali na slabo. Leta 1809. so prišli Francozi v tretje na Kranjsko. Prvi udarec sovražnikov sta čutili l. 1809. trdnjavici predelska in malboretska. Padli ste po slavni branitvi.

Schönbrunsko pomirje (dné 14. oktobra 1809. l.) ločilo je Kranjsko od materine dežele Avstrije ter se uvrstilo „ilirskim provincijam“, sestavljenim iz prepuščenih delov (Kranjsko, južno Koroško, Primore, Dalmacija) ozemlja — 4 leta so gospodarili Francozi na Kranjskem.

Dogodki 1813. l., jednodušni upor Nemčije proti tujemu gospodarstvu in zveza pruskega, ruskega in avstrijskega vladarja so privedle tudi našo domovino zopet v materino naročje Avstriji.

Sklenitev prvega pariškega pomirja (1814. l.), katero je Avstriji vrnilo ilirske provincije, praznovalo je gineno naše veselo stolno mesto s tridnevnim godovanjem dné 10., 11. in 12. julija 1814. l.

„Dejanska ljubezen do ljudstva“ znači vladu Franca I. Očetna skrb za blaginjo ljudstva pokazala se je na Kranjskem uže prvo leto po pomirji, kajti cesar Franc I. je oživil „poljedelsko družbo“, ki je bila propadla za francoske vlade. Pod imenom „kmetijske družbe“ našla je pokrovitelja nadvojvodo Ivana, vspešno že delujočega v sosednji štajerski deželi, in prvega svojega voditelja, velicega obrtnika in ljudskega prijatelja, visokodušnega barona Sigmunda Zoiza.

Kar se tiče slovenske književnosti, zabeležiti je za vlade cesarja Franca delovanje uže omenjenega narodnega pesnika Vodnika, ki je poučeval kmeta s svojo „Pratiko“ (od 1795. do 1797. l.), z „Lublanskimi novicami“, prvim političnim listom slovenskim (od 1797. do 1800. l.) in s pesnimi („Pesmi za poskušnjo“, 1806. l.), in ki je zapustil nedovršen slovar. Kmetiskih roditeljev sin Kopitar (porojen v Repnjah dné 23. avgusta 1780. l., umrl dné 11. avgusta 1844. l., prvi varuh dvornej knjižnici) izdal je prvo kritično-historično slovensko slovnico („Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark“, 1800. l.) ter se skoro s svojimi deli povzdignil v vrsto prvih slavistov. Tudi vlada je pospeševala te hvalevredne književne težnje in ustanovila na ljubljanskem liceji stolico slovenskega jezika (1816. l.).

Ferdinand I. (1835.—1848.)

1835. l. so izgubili avstrijski narodje cesarja Franca I., vladarja, ki jih je ljubil in katerega so ljubili tudi oni v srečnih in nesrečnih dneh. Njemu naslednik je bil Ferdinand I., katerega po vsej pravici imenuje zgodovina s pridevkom „Dobrotljivega“. Po izkušenem svetu državnikov, ki so bili v pomoč njegovemu očetu, sukalo se je državno življenje v starih mejah, in vladal je mir do viharnega 1848. l.

Notranje-avstrijskim deželam ostane nepozabljivo, kar jim je storil nadvojvoda Ivan. Domač na avstrijskih planinah je ljubil njih stanovnike, in skrb o njih blaginji mu je bila glaven nalog njegovega življenja. Ne poredkoma je bil pokrovitelj kranjske kmetijske družbi, prvosednik v nje letnih zborih ter je preprosto in prijazno občeval z vsacim družabnikom. Pomagal je, da so bile dan zagledale slayne Bleiweis-ove „Novice“ (1843.), kot gospodarski list, ki je vzbujal in omikal Slovence.

Cesarja Ferdinanda doba kaže nam vesel razvoj slovenskega življenja. „Kranjska čbelica“ M. Kastelca je bila prvi slovenski pesniški almanah (1830. l.). Fran Prešeren, prvi in dosle jedini pesnik, ki se sme staviti vzpored pesnikom drugih narodov, vzrastel je v teh dneh. („Poezije“, 1847. l.).

Cesar Franc Jožef I.

Revolucionarne pojave l. 1848., o katerih pa ni bilo na Kranjskem toliko čuti kakor drugod, napotile so bile Ferdinanda I., da je 2. decembra l. 1848. vladarstvo izročil svojemu stričniku, našemu sedanjemu presvitemu cesarju Francu Jožefu I.

Vojske l. 1859. (zguba Lombardije) in 1866. (zguba Benetije) so bile hud udarec za naše cesarstvo, v raznih bitkah je tekla tudi Kranjcev kri. Razveselivni ste bili zmagi

pri Custozzi in Visu. V bitki pri Visu se je odlikoval štajerski rojak Viljem Tegetthof, rodom Mariborčan, ki je laško ladijevje potolkel, in pri okupiranji Bosne l. 1878. vojskovodji Filipovič in Jovanovič.

V diplomi od 20. oktobra 1860. l. se je cesar Franc Jožef odpovedal samovladarstvu in Avstriji dal državne in deželne zборе, v katerih bi tudi izvoljeni poslanci vsacega naroda, dežele in stanu imeli pravico govoriti in sklepati o novih postavah. L. 1867. dné 21. decembra pa je cesar podpisal osnovne državljanske pravice, zvršetek in krono vsem postavam. V njih je slovenski kmet, Slovenec s slovensko govorico vred proglašen za jednako pravnega državljana. Slovenec in njegov jezik je pridobil v Avstriji tiste pravice v uradih, šoli in javnem življenji, katere je užival užé od nekdanj Nemec in nemški jezik.

Južne železnice črta Celje-Ljubljana se je izročila občenju septembra meseca 1849. l. v navzočnosti Njega cesarske visokosti gospoda nadvojvode Albrehta. Za njo se je dné 26. julija 1857. l. v navzočnosti Njegovega Veličastva cesarja otvorila po premaganih silnih težavah še čez ljubljansko barje potegnena železnica od Ljubljane do Trsta, prvega avstrijskega pristanišča. Zveza s planinskimi železnicami po Rudolfovi železnici (po postavi 1868. l.) otvorila je gorenjskim fužinam in obrtnikom nova tržišča in vedno množičim se tujim potnikom Savsko dolino s svojim bogastvom prirodnih lepot. Proga železne ceste Št. Peter-Reka naposled je privedla naš obrt v dotiko tudi s tem vedno živahneje se razvijajočim pomorskim krajem.

Ako pogledamo, kako so se gojili duševni interesi, pokaže se nam, da se je od 1848. l. prerodilo šolstvo; pokaže se nam, kako se je povdignila srednja šola in primerno večjim potrebam industrije in obrtnosti razširila z novo osnovano realko (1851. l.). Ljudski šolski zakon s 14. majnika 1869. l. in kranjski šolski zakoni od leta 1870 in 1873. ter pripravnice za učitelje in učiteljice so blagovita podlaga občeje ljudske izobraženosti, zlasti jednemu delu stanovništva, kmetstvu, katero naj na tem poti do gospodarske svobode združuje ž njo še duševno svobodo.

Naše stolno mesto, ki je bilo ob vojskah naše dobe tolikrat prehodišče vojnim krdelom, potujočim na italijanska bojišča, imelo je često zaželeno priliko, pokazati svoje sočutje armadi, v katerej služi toliko domačih sinov. Zapored je Ljubljano doletela sreča, da je pozdravila v svojej sredi s slavo venčanega premagalca pri Custozzi, Njega cesarsko visokost nadvojvodo Albrehta, in junaški stavec feldmaršal grof Radecky je prišel z Ljubljano v osobno dotiko. Spomnivši se počastila, ki se mu je bilo tu skazalo, in idilske lepote naše okolice, pisal je dné 18. junija 1851. l. stanovom kranjskim, tedanjim gospodarjem Podturnske graščine (Tivolija): „Iz posebne ljubezni do vrle kranjske dežele in do ljubljanskih stanovnikov, vedno zvesto vdanih Najvišjej cesarskej hiši, mislim se tamkaj naseliti“. In naselil se je bil v gradu Tivoljskem, katerega mu je bil presvetli cesar kupil in podaril. V tem gradu je stanoval Radecky od l. 1852—1856.

Zemljepis.

Ime dežele.

Ime dežele je najbrže slovenske korenike in pomeni skoro da krajno, mejno deželo. Manj verjetno je izpeljavo od keltske besede Karn, Carn, Carniola, kakor se je Kranjsko zvalo v starih latinskih pismih. Kranjska dežela je vojvodina. Že prvi Habsburški vladarji kot gospodarji Kranjski zvali so se namreč vojvode. Od tod naslov vojvodina kranjska.

Lega in meje dežele.

Kranjska se razprostira med $31^{\circ} 13'$ — $33^{\circ} 23'$ vzhodne dolgosti (0 meridian = ferro) in $45^{\circ} 24'$ — $46^{\circ} 30'$ severne širivosti. Njena zemljepisna dolgost iznaša torej $2^{\circ} 10'$ ali 23 zemljepisnih milj ali $17\frac{1}{4}$ miriametrov; zemljepisna širiva pa $1^{\circ} 06'$ ali 15.3 zemjep. milj, t. j. $11\frac{1}{2}$ miriam. Najsevernejši konec dežele je Švabska planina na koroški meji, nad Ratečami, kjer ima Podkorenska Sava svoje izvirje; najjužnejše dele ina pa ob Kolpi na hrvaški meji. Najvzhodnejši konec je zopet na hrvaški meji v Savskem površji pod vasjo Jesenice; najzahodnejša točka je za Belo Pečjo pri potoku, ki teče v koroško Zilico.

Vse meje obsegajo 83 avstr. milj ali 63 miriam. Na Primorje pripada 27 a. m. ali $20\frac{1}{2}$ miriam., na Hrvatsko 26.8 a. m. ali blizo 20 miriam., na Štajersko 16.2 a. m. ali $12\frac{1}{2}$ miriam., na Koroško 13 a. m. ali blizo 10 mir. Naravine meje kranjske dežele so: proti severu Karavanke in Kamniške planine, proti vzhodu poslednje gore in Sava. Proti jugu Gorjanci in Kolpa, na zahodni strani se vlečejo vzhodne Julijske Alpe in Kras.

Velikost dežele.

Kranjska dežela meri 100 mir.² (99.8 mir.²), in broji blizo $\frac{1}{2}$ milijona ljudi (481.176 po štetvi od l. 1879.). Na km² pride na kranjskem 48 ljudi. Samo 4 dežele so v Cislitaviji (Dalmacija, Koroško, Tirolsko, Salcburško) so slabše obljudene, druge boljše.

Grb in barve dežele.

Grb kranjske vojvodine je kronan višnjev orel v srebernem polju. Orel ima na prsih luno, razdeljeno v dve vrsti rudečih in zlatih čveterovogelnikov. Na polju je vojvodski klobuk.

Deželska barva je: belo-modro-rudeča.

Gore.

Južne apnene planine.

Poglavitne gore na Kranjskem so južne apnene Alpe, ki se razprostirajo še tudi po vseh sosednih deželah. Južne apnene Alpe imajo na Kranjskem te-le skupnine: 1. Julijske ali Bohinjske Alpe, 2. Karavanke in 3. Kamniške planine.

Julijske Alpe.

Pri Julijskah Alpah (ime imajo po Rimljanu Juliju Cesarju, ki jih je prvi opisal) razločevali bomo 4 skupine, 2 veliki in 2 majhni. Veliki gorski skupini ste Mangartov greben na severju in južno od njega Triglavski skupek. Mangart (tudi Babji zob)

sam je 2678 m visok; njegovi vzhodni sosedje so Mojstroka (2360), Prisolnjek in Razor. Izpod teh gora se zbirajo vode, ki tekó na vzhodni strani v dolinsko (podkorensko Savo), na zahodni v Sočo, ki ima svoje izvire tu Triglavski skupek je večji in širši od Mangartovih gorstev ter oklepa skoro okrog in okrog Bohinjsko dolino. V tej gorski skupini je velikan Triglav, najvišja gora na Slovenskem (2864 m visok) in edina gora na Kranjskem z večjimi ledeniki. V njegovi bližini je Lipač, 2565 m visok. Severno od Bohinja je visoka gorska planota Pokluka, južno so gore Vogel (1946), Črna prst (1845); vzhodno se pa razprostira gozdnata planota Jelovica.

Med Soro in Poljanščico je goratina Loška, v kateri je Blegaš (1563 m) najviši vrh; Porezen je že na meji kransko-goriški, ima 1628 m; onstran Poljanščice je pa lepa goratina Polhovgraška. Zadnji razrastki Julijskih Alp na Kranjskem so gorata stran okoli Idrije.

Karavanke.

Karavanke (Gorenjci jih zovejo Grintovci) segajo od Zilice (na Koroškem) ali Bele peči (na Kranjskem) do Kokre. V tej gorski skupini, ki loči kakor debel zid Kranjsko od Štajerske, so visoki hribi, od katerih naj navedemo samo te: Peč (1504 m), Kepa (2105 m), Rožica (1870 m), Golica (1900 m), Stol (2233 m), Zelenica (2187 m), dolga Košuta (2093 m) z Babo (1956 m), Storžič (2134 m).

V Karavankah ste važni sedli (prehoda) Koren in Ljubelj, čez katera peljete cesti na Koroško poleg družih dveh še (ena pri Beli peči, druga po Kokriški dolini).

Kamniške planine.

Le Kokra loči Karavanke od kamniških planin, ki se od te rečice razprostirajo proti vzhodu in se še le na Štajerskem prav razvijajo (kot Savinjske ali Solčpaške planine). V tej gorski skupini so velikani Grintovec (2558 m), Ostrica (2347 m), Rinka (2555 m). Nekoliko južnejše, pa tudi ob štajerski meji je Manja (Menino) planina (1505 m). Med Manjo planino do Save se razprostira nizko pogorje, ki se imenuje po središči tega okraja Brdsko ali Podpeško pogorje (Čemšeniška planina 1206 m).

Kras.

Čudoviti kras s svojimi golimi, belimi vrhi, podzemeljskimi jamami in zaprtimi dolinami začenja se prav za prav še le pri Postojini; a tukaj je nam opisati ves hriboviti svet na Notranjskem. Hrušica je še obrašen gorat svet med Idrijo, Logatcem, Postojino in Vipavo in nima še lastnosti pravega kraškega sveta. Nad Vipavo se vzdiguje visoki Nanos (1300 m), blizo Idrije pa Javornik (1262 m). Od Postojine se razprostira proti jugovzhodu in jugu do hrvatske in isterske meje Pivška planota. Na severju te planote vzdiguje se ne daleč od cerkniškega jezera drugi Javornik (1266 m) in ob hrvatski meji Snežnik (1796 m). Okoli Loža je že nižje pogorje; tu doseza Račna ali Razna gora samo 1138 m. Južno od Nanosa proti Senožečam in dalje od njih pričinja se že tržaški Kras.

Ob Reki na južnozahodni meji Notranjski pokrivajo svet griči, ki obdajajo to rečico, kateri nasproti se vidijo že gole skale isterske Čičarije.

Dolenjsko pogorje in hribovje.

Notranjsko in Dolenjsko ste zvezani južno od ljubljanskega barja po Rakitniški planoti, v kateri se dviga kljukasti Krim dokaj visoko v zrak (1106 m). Bolj proti vzhodu so nekoliko nižji Mokrič (1055 m) in Turjaške gore. Južno od teh in od Laške planote je Ribniška planota z Ostrim vrhom (1119 m).

Kočevski svet je dokaj gorat in zelo podoben Krasu. Vzhodno in zahodno od kočevskega mesta so z gozdi pokriti vrhovi, in sicer na vzhodni strani je Rog (1099 m, Hornwald), zahodno pa Goteniško brdo (1173 m) in celó tik mesta se vzdiguje znatna gora.

Precejšnja je Litijska višava, ki se razprostira skoro že od ustja Ljubljanice do ustja Savinje in se vleče krog Save ob obeh njenih bregovih do dolenskega velikana Kuma (1217 m), ki je ob enem med gorami dolenskimi najsevernejši, a leži že po sedanji razdelitvi v krškem političnem okraju.

Lepo gorovje na Dolenjskem so Gorjanci, ki segajo ob desnem bregu Krke od Novega mesta do hrvatske meje ob Savi. Gorjanci so lepo obraščeni in mejijo Kranjsko od Hrvatske; večidel Gorjancev ali Uskoških gora je že v sosedni deželi. Najviša gora je sv. Jedert (1183 m).

Omenjati je treba še Suhe Krajine; ti dokaj goli hribi so okoli Žužemberka, zlasti na levem bregu Krke in so že nekoliko Krasu podobni zavoljo svoje golave in suše.

Ravnine.

K nižinam moremo prišteti le Krško polje, ki se razteza južno od Krškega med Savo in dolenjo Krko ter med Kostanjevico in Brežicami (na levem bregu Save na Štajerskem). Krško polje obsega 2·15 Mm² in ima 137 m srednje visokosti.

Razen te ravnine je znamenito Ljubljansko močvirje in Ljubljanska ravnina sploh, ki je največa na Kranjskem, kajti meri 5·75 Mm² ali 10 milj². Njena srednja visokost znaša 300 metrov.

Doline.

Največa dolina je dolga Gorenjska, obdana od treh strani od visokih Alp, odprta le proti jugu, kjer se izliva v Ljubljansko polje. Razen te velike Savske doline je na Gorenjskem še Bohinjska dolina, Podkorenjska dolina, Sorško polje, Kokriška dolina.

Na Dolenjskem je posebno znamenita Mokronoška dolina, Trebanjsko polje, Krška dolina, zlasti Št. Jernejsko polje, Kolpska, Ribniška dolina. Najnižje je svet ob Kolpi.

Na Notranjskem je Vipavska dolina največa, najlepša in najtoplejša; odpira in razteza se prav za prav še le na Goriškem. Druge doline na Notranjskem niso odprte; zato se imenujejo kotline. (Planina, Cerknica). Poleg vsake reke in rečice so zdaj daljše, zdaj krajše, zdaj manj ali bolj široke doline in dolinice.

Jame.

Najiminitnejša je Postojnska jama, ki je zelo dolga, široka in visoka ter ima mnogo postranskih jam. V njej je obilo krasnih kapnikov najrazličnejših podob. Po Postojnski jami se vije v podzemeljskem svetu Pivka, ki teče do Planine pod zemljo.

Blizo Postojnske jame je jama sv. Magdalene z jezerom, v katerem živi močerad „človeška ribica“ (Proteus-Grottenolm). 2 uri od Postojine je Predjama, kjer je pri odprtini stari gradec Predjamskih gospodov (Lueger). Iz Planinske jame priteče Unec. Potok Rakek se izteka v Škocijansko jamo. Vse te jame so na Notranjskem, kjer so še posebno imenitne tiste jame, katere preteka Reka. Tudi te jame so znane

pod imenom Škocijanske jame. Pod Vremami je prva jama, druga razprostira se pod mostom, ki ga je jama sama sezidala, tretja je nad velikim prepadom, v 4. jamo izgublja se Reka sama. Več jam je tudi po Kočevskem svetu. Blizu Turjaka slovi zlasti Mokriška jama. Tudi pri Ložu je znamenita jama.

Nad Toplicami pri Novem mestu je v Kočevskih gorah ledena luknja.

Reke.

Kranjske reke se iztekajo v Črno in Jadransko morje. V Črno morje odnaša kranjske vode Sava, najmočnejša in najiminitnejša kranjska reka, ki izvira v dveh glavnih izvirkih.

Podkorenska ali Dolinska Sava izvira med Julijskimi Alpami in Karavankami v bližini vasi Pod Korenom in se združi v Bohinjsko Savo ali Savico pri Radovljici. Savica se zbira iz Triglavskih jezer, dela pri svojem izviru lep slap, teče skozi Bohinjsko jezero in Bohinjsko dolino. Od Radovljice naprej ima že ime velike Save in teče od Kranja naprej že po ravnini. Od Trbovelj na Štajerskem do Jesenic na Kranjskem, kjer zapušča kranjsko deželo, dela mejo med tema deželama.

Sava ima na levem bregu sledeče pritoke: Tržiško Bistrico (z Lomščico in Mošenikom pri Podnartu), Kokro (izliva se pri Kranji), Kamniško Bistrico (s Pešato) in Medijo (pri Zagorji). Savinja, ki pride tudi z levega brega, je že popolnem na Štajerskem.

Desni pritoki. Ako bi smatrali Dolinsko Savo za glavno reko, potem bi bila Bohinjska Sava njen desni pritok; ravno tako Mojstranska Bistrica (s slapom Peričnikom) in Radoljna. Pravi desni pritoki kranjske Save so vendar le ti: Sora s Poljanščico (izliv pod Loko) teče po lepem Sorškem polju in se izliva pri Melvodah v Savo.

Ljubljaniča izvira kot Pivka na Notranjskem na Pivski planoti; po kratkem teku gre v Postojinsko jamo in teče pod zemljo. Pri Planini prikaže se zopet na dan pod imenom Unca, a se zopet le malo časa zviša po Planinskih travnikih, ko se pod zemljo zgubi, da pride pri Vrhniku na dan kot Ljubljaniča, ki teče potem po ljubljanskem barji in skozi Ljubljano ter se pri Zalogu, 1 uro pod Ljubljano, izliva v Savo.

Ljubljaniča ima sledeče pritoke, in sicer na levem bregu Nanošico (gre v Pivko blizu Postojine) in Gradašico (v Ljubljani). Na desnem bregu pa prihajajo v Ljubljaničo: Bistra pri Borovnici, Iška in Ižica na ljubljanskem barji.

Malo znantna Savska pritoka na desnem bregu sta Litijska Reka in Radeška Zapota. Daljši tek ima na istem bregu Mirna, tekoča v bližini Mokronoga in izlivajoča se pri Boštanju nasproti štajerske Sevnice.

Poleg Ljubljaniče je na desnem bregu imenitna Krka, ki izvira pri vasi enakega imena nad Žužemberkom in teče skozi Novomesto in Kostanjevico ter se pri Krški vasi in Čatežu nasproti Brežicam izliva v Savo.

Od Krkinih pritokov je znamenita največ le Temenica, dolenska Ljubljaniča. Ta ponikvarica izvira nad Trebnjem in gre pri Ponikvah (pod Trebnjem) pod zemljo, a pride nad Mirno pečjo zopet na dan, skriva se še v tisti fari z nova v zemljo, pa pride pri Prečini s tem le imenom na dan ter gre po kratkem teku nad Novim mestom v Krko. Na istem (levem) bregu je še Radulje (pod Škocijanom pri Mokronogu) omeniti.

Za Savo najdaljša reka na Kranjskem je Kolpa, ki izvira na hrvatskih tleh in teče ves čas le ob meji kranjsko-hrvatski ter dalje po Hrvatskem skozi Karlovec do Siska, kjer se v Savo izteka. S Kranjskega tečeta v Kolpo mala pritoka: mejna Čubranka in črnomaljska Lahinja. K Dravskemu porečju je nagnen svet pri Beli peči na Gorenskem, od koder teče potok k Zilici Koroški.

V Jadransko morje tekó reke: Vipava, Idrica in Reka. Vipava teče le malo po Kranjskem; izliva se pri Zavodnem (na Goriškem) v Sočo. V Vipavo se stekata potoka Bela in Močilnik.

Idrijca ima na Kranjskem tudi le kratek tek. Brez večjih postranskih voda izliva se pri sv. Luciji na Tolminskem v Sočo.

Reka izvira v Istri, teče po južno zahodnem robu Kranjske dežele in se v Škocijanski dolini (na Goriškem) skriva pod zemljo ter se med svojim podzemeljskim tekom le malo zapazi v brezdnu pri Trebiču (nad Trstom). A pri Devinu se pod imenom Timav privali na dan kot močna reka, ki se takoj v morje spušča.

Nekaj vodovja na Kranjskem se izgublja v podzemeljske luknje. To so potoki okoli Ribnice (Bistrica), Velikih Lašič (Kopajca ali Rašica) in Kočevja (Črni-Rinnsee).

Jezera.

Glasovita jezera so: Bohinjsko jezero, ki je do 2 uri dolgo in $\frac{1}{2}$ ure široko, obdano z visokimi skalami, zlasti ob severni strani. Lepo ga kinča cerkev ob južnem bregu. A ves utis je otožen. Še lepše je Bleško jezero, ki obsega krog in krog eno uro hoda. Ob kraju jezera se dviga skala z gradom, okrog jezera so lepe hiše, a sredi jezera je skalnati otok s cerkvico Matere božje. — Cerknjsko jezero služe že od nekdaj kakor pravo čudo: kajti od časa do časa, namreč po leti se posuši, a ob jesenskem deževju se zopet napolni z vodami, ki prihrujejo iz podzemeljskih brezdnov in votlin. V jezeru je več otokov, na enem je celó vas Otok.

Mali jezera ste blizu Bele peči, imenovani Lanski jezera, kaj romantičnega utisa. Okoli Triglava je sedmero malih jezer.

Močvirja na Kranjskem ni. Ljubljansko barje tega imena več ne zasluži. Po Gruberjevem kanalu se odtika Ljubljanica z vsemi pritoki hitreje proti Posavju. Ljubljansko barje je zdaj skoro vse posušeno in v travnike in njive spreobrnjeno. Pri povodnjih stojé pod vodo sicer tudi kraji ob dolnji Krki, ob Unci pri Planini, kakor vasi na ljubljanskem barji.

Toplice so na Kranjskem pri Novem mestu (37° C toplote) in pri Čatežu blizo Brežic ob Savi. Prijetno kopališče je pa tudi na Bledu in v Mediji pri Zagorju ob Savi. Nekaj malega tudi v Šmarjeti pri Mokronogu.

Podnebje.

Kranjsko ima precej južno lego; zavaljo tega bi človek pričakoval dokaj toplega podnebja. Ali temu ni tako. Kranjsko podnebje je bolj celinsko (kontinentalno) nego primorsko (oceansko). Topli vetrovi sicer prihajajo tudi k nam od zahoda, od atlantskega morja in tudi od bližnjega jadranskega morja se kaže dobrodejen vpliv, a uživajo ta vpliv le kraji, ki so odprti proti jugu, namreč Vipavska dolina in Bela krajina. Na jugo vzhodni del Kranjske (ob dolnji Savi in Krki) prihajajo še topli vetrovi iz hrvatske nižine. Drugi deli Kranjske so pa po Alpah in Krasu ter drugih gozdnatih gorah (Gorjanci, Kočevske gore) preveč zaprti. Sneg, ki pokriva visoke Planine in druge gore večino leta, ohlajuje sploh zrak po Kranjskem. Razen tega so na Kranjskem, osobito v Ljubljani prav pogostni dežji; največ moče ima namreč v Avstriji Kranjska dežela, ki ima tudi to posebno posebnost, da se toplina kaj hitro menjava. Pomlad je na Kranjskem sploh nestanovitna, mrazovi se radi v maju (ledeni možje) povračajo; poletje je sicer dokaj toplo,

a ohlaja ga deževje, katero prinesó severozahodni vetrovi z atlantskega morja. Prva deževna doba je navadno junija, druga v jeseni. Vinski kraji so na Vipavskem, nekoliko v kraških dolinah, na Dolenjskem, zlasti v Belokrajini. Najmanj pet tednov v letu mora biti toplina čez 20° C, da more trta v dotičnem kraju obrodit. Po takih krajih obrodi ajda tudi kot drugi sadež, dočim je velik del dežele, kjer sejejo le jaro žito; gorati kraji pa dajó le ječmen, krompir in le malo še drugih pridelkov. Najmrzlejši mesec je na Kranjskem januar (okoli 6. jan.), najtoplejši juli (od 23—28. julija). Najmrzlejši kraji so visoko na Gorenjskem pod Triglavom, kjer ima najtoplejši mesec (juli) v letu le 4° C toplote. Najtoplejši kraj je pa Vipava, kjer ima juli skoro 24° toplote. Letna toplina raste navadno od severa proti jugu, in sicer ima Triglav — 4° C, Kranjska gora + 6·4°, sv. Katarina pri Medvodah (690 m nad morjem) 7·9°, Bled 8·8°, Bohinjska Bistrica 7·9°, Kamnik 8°, Kranj 8·7°, Ljubljana 9·1°, Hotiče pri Litiji 9·4°, sv. Magdalena pri Idriji 7°, Novomesto 9·7°, Krško 9·9°, Postojina 8·7°, Snežnik 8·1°, Kočevje 8°, Gradac pri Podzemelju (Belokrajina) 10°, Črnomelj 10·2° in Vipava 13·3°. Barometer ima po zimi najvišje stanje, po letu najnižje (vsaj v Ljubljani). Oblaki in megle pokrivajo večkrat zemljo, zlasti je nadležna ljubljanska megla, ki je najgostejša v novembru. Deževnih dni je v Ljubljani poprek v letu 136, v Krškem okoli 100. Vetrovi so različni. Na Notranjskem (na Krasu) so posebno močni severo-vzhodni vetrovi, ki so znani pod imenom burje. Sicer pa menjavajo severo-vzhodni in zahodni vetrovi; že dokaj pogostni so tudi južni vetrovi.

Prirodnine.

Rastlinstvo kranjsko ima v obče podobo rastlinstva sredo-evropskega; samo na Vipavskem se vidijo nekatere vrste sredomorskih rastlin. Gozdi so po vsej deželi listovci; gozdov z listovci je na Kranjskem 326844 oral. Poglavitno drevje je hrastje pa bukovje mešano z jesenovjem, jelšami, kostanji, kleni, javorji, lipami, gabri, topolami, jerebičjem, hruškami, jablani in vrbami. Izmed hojevcev so najnavadnejši jele, smreke pa mecesni. Tacih gozdov je bilo 308560 oral.

Živalstvo je sredo-evropske lastnosti. Posebna živalca kranjske dežele, ki biva v kraških jamah (zlasti v sv. Magdalene) je glasoviti, po škagah in po pljučih dihajoči močerad: človeška ribica.

Prebivalci.

Ljudnatost in razdelitev.

V desetih letih (1869—1879.) je število prebivalcev na Kranjskem za 3% narastlo.

Le nekoliko manjši naraščaj je bil na Tirolskem, v vseh drugih tolitavskih deželah je bil večji naraščaj. Politiških okrajev (okrajnih glavarstev) je na Kranjskem 11, najmanj (4) jih je na Salburškem, največ na Češkem (89). Na eno okrajno glavarstvo pride na Kranjskem 43.743 ljudi, najmanj v Dalmaciji (36.499), največ v Dolenji Avstriji (129.390). Sodnijskih okrajev je na Kranjskem 30, najmanj jih je v Bukovini (15), največ na Češkem (216). Na vsako sodnijo pride na Kranjskem 15.339 ljudi, najmanj na Salburškem (8.178), največ v Bukovini (37.973). Občin je na Kranjskem 345 s 1395 poprečnega prebivalstva; najmanj občin (81 — z 5858 prebivalci poprek na eno) je v Dalmaciji, največ občin na Češkem (6961 z 798 ljudmi na eno občino). Krajev je na Kranjskem 3252, najmanj v Šleziji (721), največ na Češkem (13291). Največ ljudi pride na en kraj v Šleziji (785), na Kranjskem 148, v Gorenji Avstriji samo 114 ljudi na en kraj.

Največ prebivalstva ima okrajno glavarstvo ljubljanske okolice, namreč 54.057, najmanj radovljiški politiški okraj (26.180), ki ima tudi najredkejšo prebivalstvo na km²

pride le 24 ljudi). Najgostejše prebivalstvo je v kamniškem okraju (63 ljudi na km²). Največ prebivalstva ima sodnijski okraj ljubljanska okolica (39.228), najmanj tržiški, (5911 ljudi). Najgostejše je prebivalstvo v metliškem sodnem okraju (71 ljudi na km²), najredkeje v ložkem okraju (17 ljudi na km²). Sploh pa pride na Kranjskem 48 ljudi na km².

Po narodnosti je 447.000 Slovencev, 29.000 Nemcev in malo družih. Po veri skoro vsi katoličani, (vmes 150 staroverceev) 300 pravoslavnih, 350 protestantov in blizu 80 judov. Moških je bilo za 5°/_o manj nego žensk. Po starosti je največ otrok do 5. leta. Polovica vsega prebivalstva že zna brati ali pisati ali oboje. Več dežel je v Avstriji, ki so gledé omike na slabšem — 6 je takih; druge so na boljšem, posebno česke in nemške dežele. Po stanu je skoro polovico kmetov na Kranjskem, skoro ¹/₁₀ rokodelcev, obrtnikov (gostilničarjev) in trgovcev; veliko je takih prebivalcev, kateri nimajo določnega kruha, s katerim se živé.

Slovensko narečje na Kranjskem razpada vsled goratosti dežele in po historičkih vzrokih ter po bližini Hrvatov na več podnarečij. Kranjski Slovenci se imenujejo Gorenjci (kacih 160.000 duš). Dolenjci (140.000) in Notranjci (100.000). Ne toliko po jeziku, kolikor po obleki, šegah in domačem življenji sploh odlikujejo se od ostalih Kranjcev Kraševci, Pivčanje pa Vipavci.

Med Hrvati in Slovenci delajo, djal bi, prehod Belokranjci, ki govore lastno slovensko-hrvaško narečje in ki se tudi po obleki (beli suknji iz domačega sukna, po kožuhu iz ovčje kože, odkoder jim tudi predevek) odlikujejo od ostalih slovenskih prebivalcev (Črnih Kranjcev) v deželi ter so prav za prav pohrvačeni Slovenci ali Kajkavci. Prebivajo po jugo-vzhodnem okraju Kočevskem, to je po dolinah gornje Kolpe in Čubranke (v Osivniški, Farski, Banjaloški fari), v Črnomaljskem okraju, po zahodnem delu Metliškega okraja, kakor tudi ob veliki cesti, ki drži iz Kostanjevice v Krško mesto (tu kacih 12.000 duš) pod nekdanjem imenom Mokričanje, ki so pa svojo narodno nošo že odložili. V jugo-vzhodnem kotu Črnomaljskega okrožja v Vinici in Bojancih pa pri Žumberku na vzhodu od Metlike v Preloki, Hrastu itd. prebiva stara naselbina Hercegovinskih Uskokov, Srbov, ki govore po štokovsko, ohranivši to narečje v svoji starodavni čistosti. — Na pobočji Gorjancev v okraju Kostanjeviškem, v Avgastinovcu, Brezovicah, Brezji, Črneči vasi, Črešnovcu, Gradcu in Ostrecu prebivajo Hrvatje (Čakovci), ki se ne odlikujejo po ničem od Čakavcev v nekdanji Granici. Belokranjcev bi bilo še do 40.000, Čakavcev 12.000, Štokavcev 3.000. Katoličanje imenujejo poslednje Vlahe, namreč Čakavce in Štokavce. Ali jedro teh ljudi prebiva po Žumberski krajini, ki se je priklopila k Hrvatski. Štatistika imenuje toda vse prebivalce v Belokrajini (razen Bojancev) in ob pobočji Gorjancev nad Krko, kar jih spada pod Kranjsko, le Slovence.

Kmetijstvo.

Poljedelstvo je na Kranjskem na srednji stopinji. Dobro je obdelan srednji in južni del Gorenjske in vzhodno Dolenjsko, ker so ti kraji za poljedelstvo jako pripravi. Na Notranjskem dajó le večje doline, n. pr. vipavska za oranje pripravno zemljó večje razprostranosti. Najrodovitnejši predeli zemlje so srednja Posavska ravnina na Gorenjskem in okoli Ljubljane, Sorško polje, Poljanska dolina, Št. Jernejsko polje; veliko Krško polje je manj rodovito. Z ozirom na poljedelstvo se razloči kranjska dežela na zemljišča, spadajoča k Alpam (t. j. Gorenjsko), na zemljišča, spadajoča k Alpskemu predgorju (Dolenjsko) in na Kraški svet. Žita (razen koruze) se največ pridelava na Go-

renjskem, najmanj na Krasu, in sicer se pridela največ ovsu in ajde, pa tudi pšenice, ječmena. Na Dolenjskem se pridela največ koruze, pa primeroma tudi veliko sočivja. Prideluje se tudi rež, proso, lan, konoplje, cikorija itd. Jako veliko se pridela krompirja, repe, zelja (okoli Ljubljane).

Sená dá dežela okoli 2 milijona metričnih centov. Po višjem Gorenjskem je v navadi planšarstvo ali planinarstvo; t. j. na visoke planinske travnike se le na poletje preseli gospodar ali njegovi posli, da pasejo živino in da delajo sir ali maslo.

Sadjereja se vedno bolj širi, kar pospešujejo šolski vrti in kmetijska društva.

Največ vinogradov je na Dolenjskem (okoli 8000 hektarjev), nekaj tudi na Krasu, zlasti v Vipavi; na Gorenjskem skoro nič. Pridela se okoli 100.000 in več (kakor jo letina) hektolitrov vina, in sicer 9 desetin na Dolenjskem. Vipavsko vino je bolj sladko, dolenjsko pa v obče stalno, a sploh srednje vrednosti. Trtna uš pa uničuje vinograde.

Živinoreja. Razmere so za živinorejo ugodne, vendar je ona le bolj na srednji stopinji. Število konj je okoli 20.000 — 22.000. Oslov, mul in mežgov je na Kranjskem malo.

Število goveje živine se na Kranjskem množi. Goved je bilo l. 1857. le 190.000 glav, l. 1880. pa že 225.000. Vendar je pa kranjsko govedo večinoma slabšega plemena, nego koroška in štajerska živina. Ovac in koz se redi vedno manj, svinjoreja se vendar še dobro drži in šteje se prešičev na Kranjskem okoli 80.000 repov. Kuretino gleštajo precej, zlasti na Dolenjskem, kjer imajo tudi purane. S svilorejo se pečajo malo (v Vipavi in Belokrajini). Gozdnarstvo je na dobrem glasu, kajti morebiti je še ena tretjina kranjskih zemljišč z gozdi pokrita. Največ gozdov je v logaškem okraju, potem na Gorenjskem, okoli Kočevja in drugod; najmanj gozdov je v postojinskem in črnomaljskem okraju. Na Kranjskem je tudi bučelarstvo na prav dobrem glasu.

Rudarstvo.

Rudarstvo na Kranjskem ni toliko razširjeno kakor na Koroškem in Štajerskem, vendar še dokaj imenitno. Koplje se rujavi premog v Zagorji ob Savi in pridobiva se nekaj šote z ljubljanskega barja. Koplje se živo srebro, železo, svinec, cink. S pridobivanjem rujavega premoga se peča okoli 700 ljudi, v železnih rudnikih dela okoli 300 in v drugih rudnikih (največ v Idriji) okoli 700 ljudi, tako, da je pri rudarstvu blizu 2000 delavcev, ki redé skupaj do 6000 ljudi.

Obrtnost.

Obrtnost je dvojna, velika in mala. Velikih obrtnikov ali fabrikantov je na Kranjskem malo, nekaj predilnic in tkalnic (v Ljubljani, v radovljiškem okraju in v Kočevskem), več fužin (na Gorenjskem in v Dvoru pri Žužemberku); so izdelovalci čevljev (v Trziču), žrebljev (v Kropi, v Železnikih), kos in sekir.

Raznih rokodelcev ali malih obrtnikov je bilo v vsej deželi (l. 1880.) okoli 3000, od katerih jih je več kakor deseti del v Ljubljani, skoro toliko pa tudi v Kamniškem sočnem okraju, najmanj pa v trebanjskem okraju. Na Kranjskem je tudi nekaj domače obrtnije, n. pr. izdelovanje žimnatih sitov (Stražišče, Bitinje pri Kranji), čipkarija (Idrija z okolico, Gorje pri Bledu, Železniki), slamnikarija (Domžale, Mengiš), lesena roba (rešetarija) in lončarija (Ribnica).

V obče pa je velika in mala obrtnost na Kranjskem vse še preveč na nizki stopinji.

Kupčija.

Kupčija ni kaj posebno živahna. Dokler ni železnica vezala Trsta z notranjeavstrijskimi deželami, šlo je več blaga skozi roke kranjskih trgovcev, ki so se pečali torej s prevozno trgovino, kar je dalo dokaj zaslužka.

Izvažajo se še dandanes veliko lesa v Trst in naprej čez morje, izvažajo se tudi sadje, zlasti posušene slive. Tudi kaj železne robe gre iz dežele ven (na Hrvaško), svinec, živo srebro, cinober, papir, ribniška suha in lončena roba, siti, slamniki.

Uvažajo se raznovrstno žito, pšenica, reč (iz Ogerskega, Hrvaškega), kolonijalno blago, južno sadje, obrtniški izdelki: sukno, svila itd.

Občila.

Občila pospešujejo trgovino in obrtnost. Z občili je Kranjska dobro preskrbljena razen Dolenjske strani, kjer še nimajo potrebne železniške proge. Občila so železnice, ceste, reke, telegraf.

Na Kranjskem so sledeče železnice: Južna železnica gre po kranjskih tleh od Trbovelj (samo še na Štajarskem) skoro do Divač (že na Goriškem), Rudolfova železnica od Ljubljane do Rateč na Gorenjskem in stranska proga Sv. Peter (na Notranjskem) do Reke (Trnovo). Dolenjska ima korist tudi od stranske proge Zidmost-Zagreb (Videm), ki teče ob levem bregu Save.

Ceste so cesarske, okrajne in občinske. Cesarske vodijo iz Ljubljane v sosedne dežele, okrajne vežejo navadno sedišča okrajnih sodnij in večjih vasi med seboj; občinske ceste so slabe, vežejo vas z vasjo.

Reke: Sava, Ljubljana rabili ste se v prejšnjih časih, dokler ni bilo železnic, zelo kot plovni reki. A zdaj se je vožnja po rekah skoro čisto opustila. Savo uporabljajo le Savinjski plovci z lesom.

Pošt s telegrafijskimi postajami je vedno več, okoli 150 na Kranjskem.

Duševna omika.

Za duševno omiko skrbé razen cerkve še šole, društva, knjige in časniki.

Fará ali župnij je na Kranjskem okoli 300 in pri priliki 600 duhovnikov, ki so dušni pastirji in učitelji krščanskega nauka.

Šole razločujemo v visoke, srednje, ljudske šole in otroške vrte ali varovalnice. Razen teh so še strokovne šole.

Visoka šola je knezoškofijsko bogoslovsko semenišče v Ljubljani.

Srednje šole so: 2 gimnaziji v Ljubljani in 1 v Novem mestu, realka v Ljubljani ter nižji gimnazij v Kočevji.

Ljudskih šol je okoli 300 (z 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 in 8 razredi). Višja vrsta ljudskih šol je meščanska šola v Krškem. Od teh ljudskih šol je okoli 260 slovenskih, ostale so nemške. Otroški vrti so v Ljubljani (3), v Kočevju, v Kamniku, Tržiču, Idriji itd.

Strokovne šole so: možko in žensko učiteljišče v Ljubljani, obrtniški šoli ondi, kmetijska šola v Grmu pri Novem mestu, zasebna trgovska šola v Ljubljani in druge.

Društva, katerá izobražujejo svoje društvenike, so: Matica slovenska, Kmetijska družba, Glasbena matica, razna šolska in učiteljska društva itd.

Knjige se tiskajo v tiskarnah, katere so v Ljubljani (6), v Novem mestu (1), v Postojini (1). Izhaja tudi veliko časopisov, posebno mnogo slovenskih v Ljubljani, eden v Novem mestu.

Razdelitev dežele.

Kranjsko deželo vodi deželna vlada v Ljubljani, kateri je na čelu c. kr. deželni predsednik. Gledé sodstva je dežela podrejena pod višjo deželno sodnijo v Gradci, ima pa tudi na Kranjskem deželno sodnijo v Ljubljani in okrožno sodnijo v Novem mestu. V cerkvenem obziru je Kranjska dežela ena sama škofija pod višjim pastirjem, ljubljanskim knezoškofom. Nekatero zadevo v deželi (ceste, dobrodelne naprave, bolnišnice) oskrbuje deželni odbor z deželnim glavarjem na čelu. Deželni odbor je voljen od deželnega zbora, ki je sestavljen iz 37 udov; 10 jih pošljejo veliki posestniki; 8 mesta in trgi; okraji (kmetski) 16; kupčijska zbornica 2. Knezoškof ima sam glas v deželni zbornici. Deželni zbor sklepa deželne postave, državni zbor pa, kamor pošlje Kranjska 10 poslancev, državne zakone.

V političkem obziru je razdeljena dežela na 11 okrajnih glavarstev (mesto Ljubljana ima svojo lastno upravo). Vseh sodnih okrajev je 30. Pod ljubljansko deželno sodnijo spada 17 okrajnih sodišč, pod novomeško okrožno sodnijo 13; okrajna glavarstva pa obsegajo po 4, 3 ali 2 okrajni sodniji.

Škofija je razdeljena v 20 dekanij, ki imajo blizo 300 farâ in lokalij (vikarijatov). Samostani so v Ljubljani (frančiškanski, nunski), v Kamniku (frančiškanski), v Novem mestu (frančiškanski), v Krškem (kapucinski), v Loki (nunski in kapucinski); v Ljubljani so se naselili tudi jezuiti in pri Ljubljani (Selo) karmelitarice.

Občin je na Kranjskem 345; podrejena so okrajnim glavarstvom in deželnemu odboru. Mest je 14, trgov 21, vasi 3252. Po naravi je pa Kranjska dežela razdeljena na tri dele: Gorenjsko, Dolenjsko, Notranjsko. V središču dežele je glavno mesto Ljubljana. Šteje 27.000 prebivalcev, ki so po večini Slovenci, razen 5.000 Nemcev. Po veri so katoličani razen kacic 350 protestantov in 70 judov. Na tem mestu je bila rimska Emona, v okolici na barji pa so bile stavbe na kolen. Ljubljana je nastala morebiti okoli l. 1000 po Kr. L. 1268. se jo je bil polastil češki Otokar II. L. 1461. je bila škofija ustanovljena. L. 1821. je bil tu kongres (sestanek) evropskih vladarjev (avstrijski in ruski cesar ter Ferdinand I., kralj Napolitanski in zastopniki drugih vlad).

Ljubljana je sedež kranjskega c. kr. deželnega predsednika, ljubljanskega knezoškofa, predsednika c. kr. deželnega sodišča, deželnega odbora in prvih c. kr. uradov v deželi. Učilnic v Ljubljani smo že omenjali. V Ljubljani je velika c. kr. tabačna fabrika, predilnice in tkalnice, zvonarna in livarna železnine, izdelovalnice peči in lončenine, mizarske tovarne, strojarnice, parni mlini, fabrika za cikorijo, pivovarne, plinarna, tiskarne itd. Ljubljana je duševno središče kranjskih in drugih Slovencev, kajti je prvo in največje mesto na Slovenskem. Ima lepa sprehajališča, zvezdo, Latermanov drevored, Tivoli, Rožnik s prijazno cerkvijo. Skozi Ljubljano teče Ljubljanica, nad mestom se dviga grad s c. kr. kaznilnico. Dežela vzdržuje tu posilno delavnico, javno bolnišnico itd. Ima več lepih cerkvâ in družih javnih poslopij. Lepa je stolna cerkev, fančiškanska in sv. Jakoba cerkev ter nova serca Jezusovega, katero oskrbujejo lazaristi. Od šolskih poslopij je najlepša realka. Znamenita je mestna hiša, škofijska palača, nove vojašnice itd.

Okrajno glavarstvo ljubljanske okolice.

Okrajno glavarstvo ljubljanske okolice je največje glavarstvo v deželi ter šteje 54.000 stanovalcev.

Sodnija ljubljanske okolice ima največ stanovalcev na Kranjskem, pa je brez mest in trgov.

Vasi.

Dobrova, opekarne; Črnuče, Vevče, papirnica; Podgrad pri Zalogu, fabrika za olje; Udmat, suknarstvo; Šiška, rojstni kraj Vodnikov, opekarne, izdelovanje lesenih klincev; Št. Vid z okolico, izdelovanje pohištva, parketov; Medvode, papirnica; Fužine, izdelovanje barvnega lesa; Vič, fabrika za salami; Ig. Na ljubljanskem barji se dobiva še šota, večina močvirja je že posušena. Devica Marija v Polji; v tej fari je na Studencu blaznica kranjske dežele. Šmarije pod Ljubljano itd.

Vrhniški sodnijski okraj.

Trg.

Vrhnika šteje 1567 stanovalcev. V rimski dobi je bil tu precejšnji kraj „Nauportus“. Tu izvira Ljubljanica. Pred železniško dobo je bil živahen promet. Gostilnice so veliko zaslužile pri popotnikih in ljudje sploh s prevažanjem. Ljudstvo se peča največ s kmetovanjem. Sedež c. kr. okr. sodnije, davkarije in dekanije. Šola je čveterorazredna z 2 dekliskima razredoma. Usnjarstvo, opekarne, žage, izdelovanje parketov (Vrd pri Vrhniki), pivovarnica.

Vasi.

Borovnica, železniška postaja z velikanskim viaduktom (železniškim mostom), Polhov Gradec, Horjul in dr.

Gorenjsko.

Kamniško okrajno glavarstvo.

Kamniški sodnijski okraj.

Mesto.

Kamnik ima 2452 stanovalcev. Je dokaj staro mesto. Ima precej obrtnije: izdelujejo se cement, kis, čistilni prah, leseni klinci, kose, kamenina. Tu je c. kr. tovarna za smodnik, frančiškanski samostan, deška in dekliska šola.

Trgi.

Mengeš s 1548 stanovalci. Pivovarna, slamnikiarija. Motnik, ob štajerski meji.

Vasi.

Domžale, slamnkarstvo, enako v bližnji vasi Stob. Mekine, nekdanj nunski samostan; Šmarca, cement; Vodice, velika fara; Repnje, rojstni kraj Kopitarjev; Zgornji Tuhinj, Tunjice.

Brdski sodnijski okraj.

V tem okraju ni ne mesta ne trga. Brdo je grad, kjer je sedež c. kr. sodnije. V tem okraju pečajo se edino le s kmetovanjem. Samo v vasi Vir je nekaj početkov slamnkarstva.

Vasi.

Moravče, Dob, Krašnja, Lukovica, Prevoje in druge.

Kranjsko okrajno glavarstvo.**Kranjski sodnijski okraj.**

Mesto.

Kranj s 2313 prebivalci. Po velikosti tretje mesto v deželi. To je starodavno mesto, ki je bilo sedež starih kranjskih (gorenjskih) mejnih grofov. V mestu je stari grad (Kieselstein). Mesto je središče gorenjske trgovine ob Savi in Rudolfovi železnici. Obrtnije je malo, nekoliko piva kuhajo, parkete delajo, a kupčija je precej živahna.

Trgov v tem okraju ni.

Vasi.

Stražiše, izdelovanje sit; Bitnje, platnarstvo; Velesovo, nekdanji nunski samostan; Cerklje, Št. Jur, Smlednik, Preddvor, Naklo, Predoslje. V Kokri so plaveži.

Škofjeloški sodnijski okraj.

Mesto.

Škofja Loka s 1450 stanovalci. Staro mesto, ki je bilo prišlo že pred 1000 leti v last nemškemu škofu v Freisingu na Bavarskem. Ti so že okoli leta 1000 po Kr. prišli v te kraje, in dasiravno Nemci so v slovenskem jeziku z ljudstvom molili. Te molitve so se ohranile do današnjega dne. Zasludil in ocenil jih je bil sloveči Kopitar. V Škofji Loki je nekaj obrtnije n. pr. suknarstvo. Izdeljujejo se tudi kose, parketi, kis. Tu je samostan Uršulinik z deklinško šolo, kapucinski samostan, deška šola s 4 razredi.

Trg.

Železniki, kjer je že starodavna obrtnija z železom. Stanovalcev je 1203. Izdeljujejo surovo železo v plavežih, cveke (žeblje), pečajo se še tudi s čipkarijo itd., a vse skupaj daje le pičli zaslužek siromašnemu ljudstvu.

Vasi.

Stara Loka tik Škofje Loke je najstarejša fara na Kranjskem; Poljane in Trata so na rodovitnem Poljanskem polju; Selce, Sorica, ostanki nemških naselbin.

Tržiški sodnijski okraj šteje najmanj stanovalcev na Kranjskem.

Trg.

Tržič s 1797 stanovalci je stari in največji trg na Kranjskem, ki je imel že pred 200 in več leti živahno obrtnijo, ki še dandanes cvete. Izdeljuje se tu in v okolici: sukno, jeklo, pile, kose, imajo plaveže, železne čistilnice, usnjarstvo tu in v okolici je na glasu, posebno čevljarstvo. Tržiško obutev se razpošilja daleč po svetu okrog. Stavi se tu nova predilnica. Za dečke so 4 šolski razredi, za deklice 2.

Vasi.

Pri sv. Ani se dobiva nekoliko živega srebra, sv. Križ, sv. Katarina. Čez Ljubelj pelje starodavna cesarska cesta na Koroško.

Radovljiško okrajno glavarstvo.

(Najmanjše glavarstvo na Kranjskem z ozirom na število stanovalcev.)

Radovljiški sodnijski okraj je pa največjega obsega na Kranjskem.

Mesto.

Radvljica z 664 stanovalci je malo, pa staro mesto z gradom in čveterorazredno šolo. V okolici se peča ljudstvo s suknarstvom. Ne daleč je divni Bled s prekrasno okolico (jezerom in gradom).

Trg.

Kropa je trg z železno obrtnijo; tu se izdeljujejo cveki, verige, ure, žica; ima 1110 prebivalcev.

Vasi.

Kamna gorica, z enako železno obrtnijo; Bohinjska Bistrica z velikim jezerom pod Triglavsko skupino. Eno uro od jezera izvira Savica izpod skale s krasnim slapom. Dokaj železne obrtnije in železnega rudarstva je v bohinjki okolici n. pr. v Bohinjski Bistrici, na Starih Fužinah (Althammer), na Mostah, v Radolni. V Ljubnem izdeljujejo gredaše (grebene za volno), v Podnartu ure, v Mlinem pri Bledu parkete, v Begunjah je velika ženska kaznilnica. Srednja Vas in Koprivnik ste visoko na Gorenjskem pod Triglavom, Koprivnik je najvišja fara na Kranjskem, v Gorjah se je vpeljala čipkarija, Vrba pri Bledu je rojstni kraj slovenskega pesnika Preširna (r. 1800). V Bohinji se prideljuje izvrsten sir.

Sodnijski okraj Kranjska gora.

Trg.

Bela peč s 490 stanovalci nemške narodnosti z železno obrtnijo. Izdeljujejo se namreč pile, jeklo, kose. V okolici ste lepi jezeri (Lanski jezeri) pod Mangartom.

Vasi.

Kranjska gora s 678 stanovalci. Druge vasi so: Sava, Javornik in Mojstrana z železnimi rudniki (pridobiva se jeklo). Pod Korenom izvira dolinjska Sava, ki sprejmlja pri Mojstrani potok Bistrico s slavnim slapom Peričnik. Omenjati je še župnij: Jesenice (nekdanj trg), Koroška Bela, Dovje, Radeče.

Dolenjsko.

Litijsko okrajno glavarstvo.

Litijski sodnijski okraj.

Trga.

Litija s 494 stanovalci. Tovarne za svinec, živo srebro in cink, železniška postaja; Vače z 296 stanovalci. V okolici keltski ostanki.

Vasi.

Zagorje, železniška postaja, v bližnjih Toplicah se koplje premog in izdeljuje cink, svinec in steklo. Kresnice, železniška postaja; v Šmartenski fari pri Litiji je visoko ležeči grad Wagensberg, znan po slavnem Valvazorju, ki je tukaj sestavljal svojo knjigo „Ehre des Herzogthums Krain.“

Zatiški sodnijski okraj.**Mesto.**

Višnja gora s 362 stanovalci. Najmanjše, a zelo staro kranjsko mesto. Sedež sodišča je zdaj v Zatičini, mali vasi, kjer je bil nekdanj velik in bogat samostan Cisterzijencev, ki je bil pod cesarjem Jožefom II. odpravljen.

Vasi.

Št. Vid, velika in stara fara s 4 razredno šolo. Muljava, rojstni kraj slovenskega pisatelja Jurčiča.

Krško okrajno glavarstvo.**Krški sodnijski okraj.****Mesto.**

Krško je staro mesto, ki ima mestne pravice od l. 1477. Tu je bil rojen slovensko protestantski pisatelj Dalmatin, tu je umrl Valvasor. Stanovalcev ima 878. Vinorodni kraj. Meščanska šola. Most čez Savo. Tu počiva veliki šolski dobrotnik Hočevar.

Vasi.

Leskovec, vinorodni kraj; v bližini grad Turen z grobiščem slavnega nemškega pesnika grofa Antona Turjaškega (Anastasius Grün); Drnovo (nekdanj rimsko-keltsko mesto Nevioudunum), Raka, Bučka, imenitni živinjski sejmi; Studenec, Cerklje.

Kostanjeviški sodnijski okraj.**Mesto.**

Kostanjevnica, staro mesto na otoku Krke s 464 stanovalci. Že za češkega Otokarja II., ki je bil došel v Kostanjevico, je bilo tu mestece z gradom. V 13. stoletju so tu celó denar kovali. Bil je tu tudi starodavni samostan Cisterzijencev, razpuščen po Jožefu II.; staro samostansko poslopje rabijo še dandanes uradi. Poskušni vinograd ameriških trt.

Vasi.

Št. Jernej, na lepem polji z rodovitno okolico. Tu je bil v 16. stoletji kratek čas župnik Primož Truber, protestantsko-slovenski pisatelj. V fari sv. Križ pod Gorjanci so bili sloveči vinogradi z dobrim črnim vinom (mar-vino), dokler jih ni trtna uš uničila. Čatež je vas ob izviru Krke v Savo nasproti štajerskemu mestu Brežice. Velika Dólina, zadnja kranjska fara na jugovzhodu.

Mokronoški sodnijski okraj.**Trg.**

Mokronog je trg z 855 stanovalci. Star grad in turen sta bila v lasti grofinje sv. Eme. Tik trga je Žalostna gora s „sv. stopnicami“, imenitna božja pot.

Vasi.

Škocijan, velika župnija, v kateri je bil rojstni kraj slovenskega slovničarja Metelka; Šmarjeta, toplice, gomile (grobi) Keltov; Št. Rupert, lepa gotiška cerkev z Veselo goro, slovečo romarsko cerkvijo; Trebelno, Tržiše.

Radeški sodnijski okraj.

Trg.

Radeče s 691 stanovalci so star trg ob Savi pri Zidanem mostu. Nad trgom je bil nekdanj grad. Blizu trga ob „Njivicah“ imenitna papirnica.

Vasi.

Boštanj, Št. Janž (nekdanj fabrike), Svibno (nekdanj domovina znamenitih svibenjskih vitezov). Na Kumu, dolenskem velikanu, z dvema cerkvama, je bila nekdanj znamenita božja pot.

Novomeško okrajno glavarstvo.

Novomeški sodnijski okraj.

Mesto.

Novomesto ali Rudolfovo je največji kraj na Dolenjskem. Temelj je bil postavil mestu Rudolf IV. ustanovitelj. Leži ob Krki in ima 2000 stanovalcev. Tu je korarska ali kapiteljska cerkev s proštom na čelu, gimnazij, frančiškanski samostan, 4 razrednica deška in 3razredna dekliška šola, okrožno sodišče itd. Tik mesta je deželna kmetijska šola v Grmu (grad, kupljen od kranjske dežele).

Vasi.

Toplice, znamenite in stare tople kopeli; Mirna peč, Šmihel pri Novem mestu, nov samostan ubogih šolskih sester; sv. Peter, v bližini Tržka gora z dobro znanimi vinogradi in Otočec, grad na otoku Krke; Bela cerkev, ena najstarejših cerkvá na Kranjskem. Nemški (Kočevski) vasi ste Črmošnice in Poljanice. Šmihel-Stopiče je največja občina na Kranjskem.

Trebanjski sodnijski okraj.

Vasi.

Trebnje so velika vas ob cesarski cesti, ki veže Ljubljano z Novim mestom. Stara poštna postaja na Kranjskem. Lepo in rodovitno polje. Mirna z gradom; Doberniče, Velika Loka, Čatež z Zaplazom, slovečo romarsko cerkvijo.

Žužemberški sodnijski okraj.

Trg.

Žuženberk s 956 stanovalci ob Krki, ki dela tukaj naravne slape in jeze. Zato je na Krki več mlinov, v katere nosijo mlet iz „suhe krajine“; tu okrog je res suh svet

Vasi.

Dvor ali Fužine. Tu so železne fabrike kneza Auersperga; izdeljuje se razno železno orodje in raznovrstna železnina. Manj znamenite so vasi: Zagradec z bivšimi fužinami; Ambrus, Ajdovica, Hinje. Po goratih in revnih vaseh Smuka in Toplareber so že deloma Kočevci naseljeni.

Kočevsko okrajno glavarstvo.

Kočevski sodnijski okraj.

Mesto.

Kočevsko mesto šteje 1323 stanovalcev večinoma nemške narodnosti. Tu je nižji gimnazij (nemški), lesno-obrtniška šola in navadne ljudske učilnice, hranilnica itd. Kraj ima še precej mestnega značaja. Kočevski sodni okraj ima večinoma le nemške stanovalce. Slovenci vendar stanujejo v občini Kostel, ki je najmanjši trg na Kranjskem; stoji ob Kolpi in ima le 68 stanovalcev. Slovenci bivajo tudi v Osilnici in v Dragi. Nekaj obrtnije je bilo v tem okraju, in sicer suknarstvo v Mozeljju, Svetlem potoku, Frežah, Lazah (občina Koprivnik), steklarstvo v Hutterhäuser pri Kočevlji, nekaj lesne obrti je pa v Travi pri Dragi. V Hutterhäuser je pivovarna.

Ribniški sodnijski okraj.

Ribnica je trg s 1000 stanovalci. Tu in v okolici je domači obrt z leseno robo in lončenino. Starodavna fara; lepa cerkev.

Sodražica s 732 stanovalci je bil pred malo leti še med trge uvrščen.

Vasi.

Loški potok, mrzli kraji; Dolenja vas, lončarija; Velike Poljane, Struge.

Veliko-laški sodnijski okraj.

Velike Lašiče, vas s 430 stanovalci. Okolica je rojstni kraj slovečih slovenskih pisateljev: Levstika in Stritarja. Pri malem trgu Turjak (218 stanovalcev) je sloveči grad Turjaški, domovinski grad najstarejših kranjskih plemičev, grofov Turjaških, od katerih se je mnogi v kranjski in avstrijski zgodovini odlikoval.

V tej občini je vas Rašiča, rojstni kraj slovenskega verskega reformatorja in pisatelja Primoža Truberja.

Črnomaljsko okrajno glavarstvo

je najmanjšega obsega na Kranjskem.

Črnomaljski sodnijski okraj.

Črnomelj ob Lahinji je mestece s 1055 stanovalci.

Vasi.

Stari trg (s Predgradom) je bil nekdanj trg; tudi Vinica ob Kolpi. Adlešice. Planina ima že kočevske stanovnike, Bojanci pa pravoslavne Srbo-Hrvate.

Metliški sodnijski okraj.

Metlika je staro mesto, ki je bilo središče nekdanji slovenski marki. Ima 1244 stanovalcev. V metliškem kakor tudi v črnomaljskem okraju stanujejo Belokranjci. Okolica daje dobro vino in dokaj sadja.

Vasi.

Semič z imenitno vinorejo; Podzemelj (v Gradacu so bile nekdanj fužine); Suhorje, Radovica.

Notranjsko.

Logaško okrajno glavarstvo

je največjega obsega na Kranjskem.

Idrijski sodnijski okraj.

Idrija s 4174 stanovanci je za Ljubljano največje mesto na Kranjskem. Ima sloveč živosreberni rudnik, najden okoli l. 1500 po Kr. Mesto leži ob Idrijci med nizkimi gorami v kotlini, ki je odprta le poleg struge Idrijce. Ženske se pečajo pridno s čipkarijo, z obrtjo, ki se je tudi že v okolici razširila. Ima lepo šolsko poslopje, grad z uradničskimi pisarnami in znamenite tovarne, v katerih se izdeluje živo srebro in cinober. V Podartiji pri Idriji izdeluje se cement.

Vasi.

Spodnja Idrija ali Fara, Žir, Godovič; Vojsko, za Koprivnikom na Gorenjskem najvišja fara na Kranjskem.

Logaški sodnijski okraj.

Zgornji in Spodnji Logatec ste veliki vasi z lesno obrtnijo in živahno železniško postajo. Uradi so v Zgornjem Logatcu, v gradu kneza Windischgrätzta.

Planina in Cerknica sta trga. V Planini je bil prej sedež glavarstva in sodnije ter živahen trg zavoljo prometa po tržaški državni cesti. L. 1880. je trg imel še 1197 stanovancev.

Cerknica s 1477 stanovniki je dokaj živahen trg z lesno kupčijo. V bližini slavno in obširno jezero, ki dobiva vodo in jo tudi izgublja po podzemeljskih luknjah.

Vasi.

Hotederšica ob cesti v Idrijo, Begunje pri Cerknici, Rovte v goratih krajih proti Idriji.

Ložki sodnijski okraj.

Lož s 445 stanovanci je staro mestece (od 1477. l.). Znamenite vasi so: Stari trg tik Loža, Bloke. V bloški občini je vas Metule, kjer je morebiti stalo staro mesto Japodov (Metullum), razdjano po cesarju Avgustu. Ta občina šteje 76 krajev, največ na Kranjskem.

Postojnsko okrajno glavarstvo.

Postojnski sodnijski okraj.

Postojina je trg s 1621 stanovanci. Slovi že z davna po svetovno znani jami, po kateri teče Pivka (s čudovito živalico „človeško ribico“), in v kateri so prekrasni kapniki raznovrstnih oblik. Velike gostilne za tuje goste.

Vasi.

Košana, sv. Peter (znamenita železniška postaja, od katere gre stranska proga na Reko), Slavina. V Prestranku je imenitna cesarska žrebčarija.

Bistriški sodnijski okraj.

Bistrica, lepa vas z 688 stanovanci ob reški cesti in železnici. Poleg je vas Trnovska s 629 stanovanci. Knežak, Zagorje, Prem (menda nekdanj trg).

Senožeški sodnijski okraj je najmanjšega obsega na Kranjskem.

Senožeče, trg s 953 stanovalci. Pivovarna.

Vasi.

Britof in D. Vreme, G. Vreme, Hrenovice, v bližini zgodovinsko imenitni Predjamski grad, Razdrto, Šmihel (keltske najdbe).

Vipavski sodnijski okraj.

Vipava, lep trg s 1108 stanovniki, v topli vipavski dolini pod Nanosom. Rojstni kraj zgodovinsko-slovečih mož: Andreja Baumkircherja in Žiga Herbersteina ter domovinski grad stare plemenite rodovine: grofov Lanthieri. Vipava z okolico preskrbuje bližnje in daljne kraje s prvim sadjem.

Vasi.

Col, Budanje, Goče, Lozice, Planina, Podkraj (s kraljevskim hribom, na katerem je bil po pripovedki longobardski kralj Alboin), Podraga, Slap (prej kmetijska šola), Št. Vid (baje nekdanj trg), Vrabče.

Metodika domoznanskega poduka.

Splošne opombe.

Domoznanstvo ni samostalen predmet ljudske šole, ampak le važen del zemljepisnega in zgodovinskega poduka. Zasluži pa vendar največjo pozornost, ker je večje važnosti nego katerikoli del zemljepisa in zgodovine. Bili so časi, ko se niti v ljudskih, niti v srednjih šolah na domoznanstvo kar nič oziralo ni, zato se je prepitilo, da je dijak, dokončavši srednjo šolo, vedel nekaj o raznih delih svetá, a o svoji domači deželi pa mu ni bilo čisto nič znano. Veliko se pa tudi dan danes ne bo moglo storiti za domoznanstvo, zlasti v ljudski šoli ne. Odmerjen je premajhen čas zemljepisu in zgodovini; zaradi tega tudi le malo trenutkov pripade domoznanstvu. Uči se domoznanstvo, kakor sploh realije, še le na srednji in višji stopinji. Kar je vzeti iz realij sploh ter tudi iz zemljepisa in zgodovine na prvi stopinji ljudske šole, to se vse združi pod imenom „nazornega nauka“. To pa ne gre, da bi tu razlagali, katero stvarino je učitelju pri nazornem nauku obravnavati. To je posebna disciplina, o kateri se je že toliko in toliko razpravljalo, da bi bilo čisto od več še o tem govoriti. Kar se torej jemlje iz „domoznanstva“ v ljudski šoli, to je z ozirom na splošne načrte razdeliti na srednjo in višjo stopinjo, na 3., 4., 5. in 6. šolsko leto, oziroma na 7. in 8. v krajih, kjer otroci teh dob še v šolo hodijo. V tem spisu, ki še nikakor ni tako obširen, kakor so knjige o domoznanstvu sosednih dežel, je veliko tvarine še, o kateri ne bo mogoče učitelju v šoli govoriti; ali je tvarina pretežka, ali smo segli še preveč na drobno, ali pa bode učitelju časa premanjkovalo, da bi mogel vse to premlati. Zato se ta spis nikakor ne sme tako vzeti, kakor bi bil namenjen naravnost za šolo, marveč je to le nekakošno učilo za učitelje in učiteljske pripravnike, katerim naj bode navod pri praktičnih nastopih.

Vso stvarino domoznanstva moral bode učitelj itak le vplesti med splošni zemljepisni in zgodovinski nauk. Treba je bilo pa to stvarino v posebnem spisu sestaviti, ker imajo naša berila iz kranjskega domoznanstva le malo snovi. V „Drugem berilu“ je obravnavano:

Cerkniško jezero, Sava in Kras, v „Tretjem“ je pač celoskupna dežela v 85. berilni vaji raztolmačena, poleg tega še „Bohinjsko jezero“ in „Postojinska jama“. Te berilne vaje morajo biti središče domoznanskega poduka, na te se mora opirati vse, kar namerava učitelj iz tega predmeta povedati. Ako se mu le zdi, da tu česa pomanjkuje, ali da je treba razširiti; dobro, naj pritakne, naj razširi in razjazni zdaj to, zdaj to partijo s pomočjo tega ali katerega drugega navoda.

Učila.

Tudi pri tem predmetu je učitelj brez učil podoben rokodelcu brez orodja in vojaku brez orožja. Imeti je učitelju pri domoznanskem poduku sledeča učila:

1. črtež šolske sobe,
2. „ šolskega poslopja s šolskim vrtom,
3. „ domačega kraja (vasi, trga, mesta),
4. zemljevid šolskega (sodnijskega ali politiškega) okraja in
5. „ domače dežele.

Za svojo rabo naj si priskrbi učitelj opis dotičnega okrajnega glavarstva, v katerem službuje, pogleda naj tudi v knjige, ki se dotikajo naše domovine. (Valvazor, Dimitz, Šumi, Erben itd.).

Za šolsko rabo bi tudi dobro služile slike kranjskih mest, jezer, posameznih pokrajinskih obrazov ali kakošna reliefna karta, ako jih more učitelj v roke dobiti. Ako učencu pokažem n. pr. dobro sliko Bleškega jezera, vstrežem mu s tem veliko bolj, kakor z obširnim opisovanjem. Tudi si bode otrok vse boljše v spomin vtisnil, ako mu dobro sliko pokažem. Enako bi bile slike zgodovinskih oseb in dogodkov na pravem mestu. Vse take in eneke reči učitelj prilično nabere; vsaj prinašajo jih ilustrovani časniki ali razne knjige; ne bi celó napačno bilo, da učitelj pokaže iz Valvazorja kakošno sliko.

Več naštetih učil naj si učitelj sam narisa, in sicer črtež šolske sobe, šolskega poslopja in domačega okraja. Slehern učitelj je toliko risanju vešč, da bode to brez težave narisal. Ako je pa risanja le malo zmožen, naj pogleda v Rothaug-ov „Zemljepisni atlas“, kjer so dobro izpeljani idealni črteži šolske sobe, šolskega poslopja in domačega kraja. Vse te risarije naj ima učitelj v inventarju, a vse to naj pri razlaganju te tvarine riše tudi na šolsko tablo, da bode vse pred očmi učencev nastalo, kajti sintetično se mora postopati pri tem nauku, nikakor ne po analitični poti, nikakor ne tako, kakor je tvarina razdeljena v tem našem spisu.

Zemljevide okrajnih glavarstev že imamo na Kranjskem. Kot priloga k dotičnim opisom so izišli sledeči zemljevidi okrajnih glavarstev (kolikor je meni znano): Krško, Novomesto, Kamnik (opisa še ni), Postojina, Logatec (?), Litija.

Lep zemljevid ljubljanske okolice je v Trampler-jevem atlasu in stane le malo krajcarjev.

A tudi te zemljevide naj učitelj na šolsko tablo risa, a učenci seveda za njim. To naj stori tudi iz tega vzroka, ker so izišli vsi ti zemljevidi v premajhni obliki in ker niso ne plastični, ne kolorirani. Ako bi se v okraju moglo dobiti kacic 200 naročnikov, naročilo bi se toliko iztisov velikih zemljevidov, krasno barvanih v c. kr. vojaško zemljepisnem zavodu. Taki zemljevidi so izvrstno učilo. Videl sem za Ljubenski okraj na Štajerskem tak zemljevid v graški stalni učilski razstavi. Na takih okrajnih zemljevidih je videti skoro vsaka velika kmetija. Ako že učitelj pri domoznanstvu brez zemljevida domačega okraja težko shaja, ne more pa biti nikakor brez zemljevida domače dežele. No pa vsaj imamo tudi Kranjci že tak dober zemljevid (Baur-ov), kateri seveda v nobeni

šoli manjkati ne sme, marveč se mora dobro porabiti na srednji in višji stopinji ljudske šole. Žal nam je le to, da nimamo še takega zemljevida v mali meri, ki naj bi bil pridjan berilu (2.) Morebiti bi utegnili pa prodajati dvorna tiskarna kot založnica Trampler-jevih zemljepisnih atlasov kranjske zemljevide iz te zbirke na drobno. To bi bilo zelo vstreženo ljudskim šolam. Učenec si še le potlej dobro vtisne v glavo zemljevid, ako še na malem zemljevidu to ponavlja, kar je v šoli na velikem si ogledal.

Učni načrti.

Učne načrte že imamo. Toda ti splošni učni načrti ne zadostujejo, marveč moramo si v njih okvirju prirediti še nadrobne (specijelne) učne načrte. A tudi v teh je načrtana le v obče tvarina za zemljepis in zgodovino. V tak načrt nam je tedaj še le na primernih mestih vtakniti načrt za domoznanstvo. Če je res treba napravljati jako nadrobne načrte pri katerem predmetu, velja to zlasti za zemljepis, osobito še za domoznanstvo; kajti baš z ozirom na domačo dežel^o je treba drugo tvarino jemati na Kranjskem, drugo na Štajerskem, pač v vsaki deželi drugo. Še celó v okrajih se drugače postopa. V Krškem okraju n. pr. bodem obširnejše govoril o tem okraju nego o sosednih ali celó oddaljenih okrajih. Ker se pa mora ves nov nauk vrteti le okoli beril, kakor smo že večkrat povdarjali, zato naj se učni načrt (splošni in nadrobni) ozira vselej le na berilne vaje.

Gledé na te vaje in oziraje se na sintetitično metodo bi za kranjsko domoznanstvo priporočali sledeči nadrobni učni načrt:

Nižja stopinja.

(1. in 2. šolsko leto).

(Tukaj so vse realije pri kazalnem nauku združene).

Srednja stopinja.

(3. in 4. šolsko leto).

3. šolsko leto: Šolska soba (z načrtom) in strani neba (199. vaja v II. berilu). Šolsko poslopje in vrt (z načrtom), polje, travniki, studenci, potoki, gozd, ceste, občinske, okrajne, cesarske in železnice, katere bližnje kraje vežejo. Domači kraj (število ljudi, imenitna poslopja, starost šole, cerkve). Zgodovinski dogodki, ki so se vršili v tem kraju ali v okolici ali v deželi takrat, ko se je cerkev ali šola postavila, ali v bližini te dobe. Ako obstoji primerna zgodovinska pripovedka o domačem kraju, pove se jo. Risa se črtež domačega kraja.

Počeniš z domačo reko (potokom) govori se o glavnih rekah, veletokih, morji (vaje 135 v II. berilu).

Pojmi: vas, trg, mesto (z imeni teh v bližnji okolici, vaje 137). Stanovalci domačega kraja po stanu, potlej vaja 138 (stanovi) II. berila z dostavkom o stanovih na Kranjskem. Občina (138 b. vaja). Okraj (sodnijski, šolski, politiški) z načrtom (149 b. vaja) in naposled dežela (141 b. vaja II. berila). Iz zgodovine morebiti kakošna primerna zgodovinska pripovedka iz okraja ali o starosti glavnega kraja v okraju ali n. pr. pri pogovoru o stanovih: Cesar Jožef II. ali Ciril in Metod, Rudolf Habsburški (vse v II. berilu). To je sicer le posredno v zvezi z domoznanstvom, a ker ne preostaja obilo časa, mora učitelj tako tvarino spajati. Veliko partij (n. pr. srednji vek od Babenberžanov naprej in ves „novi vek“) se spaja z avstrijsko, včasih tudi s svetovno zgodovino.

4. šolsko leto. Kranjska dežela obširnejše nego v II. berilu, naštevaje naravne in politične meje, velikost, nravnost, vera, reke, gore, ravnine, mesta, grb, vladar, deželni predsednik, škof. Iz II. berila: Obir (Karavanke, Kamniške, Julijske planine) Cerkljansko jezero (na kratko tudi Bleško jezero), Sava, Kras. S to stvarino naj se v zvezi spravi nekoliko zgodovine, zlasti zgodovinske slike: prihod Slovencev na Kranjsko v zvezi z b. vajo Slovani (v II. berilu), pridruževanje Kranjske k Avstriji. V berilu „Obir“ se omenjajo stari gradovi; torej se lahko učitelj spominja starih gradov v bližini, tudi starih cerkvá, samostanov, ustanovitve ljubljanske škofije itd.

Višja stopinja.

5. šolsko leto: Iz III. berila vaje:

Kranjsko (85. berilna vaja) z zemljevidom, ki naj se risa na šolsko tablo, kar naj pa tudi učenci storé na papir. Ali to berilno vajo naj pa učitelj oživi in dodá naj še marsikaj konkretnega in plastičnega. Bohinjsko jezero. Postojnska jama.

Zgodovinske slike: Z berilom „družinsko življenje starih Slovanov“ (v 3. ber.) združilo bi se pokristjanjenje kranjskih Slovencev, (krst pri Savici), tabori v turških časih, Francozi na Kranjskem.

6. šolsko leto. Za zemljepis domače dežele, katera se je itak že od 3. leta naprej obravnavala, ni več časa. Učitelj obravnava zdaj itak drugo zemljepisno stvarino. Iz zgodovine domače dežele naj bi pa skušal učitelj še vzeti: Emono (Rimljani), Trubar (Dalmatin), Valvazor, Vodnik, Preširen itd.

Učno postopanje.

Pred vsem hočem povedati, kako naj se pri domoznanskem poduku ne postopa. Gledé zgodovine kranjske bi n. pr. učitelj zeló zgrešil pravo učno pot, ako bi hotel kronologično (časoslovno) postopati, kakor smo n. pr. mi stvarino zgodovine podajali in kakor se sploh piše. Pri zemljepisu bi se pa analitična metoda ne priporočala, zlasti na srednji stopinji ne. Analitična metoda bi k večjemu obveljala, kedar se ponavlja že vsa stvarina (na višji stopinji). Takrat naj vzame učitelj Kranjsko deželo kot celoto, takrat naj jo pusti v njenih delih opozovati. — Pravo pot, pravo učno postopanje pri domoznanstvenem pouku že kaže učitelju knjiga, II. berilo. Kakor je Drugo berilo odločeno srednji stopnji sleherni ljudski šoli, tako je tudi za domoznanstvo po tej metodi pravo mesto le srednja stopnja; kajti nižja stopnja ni še za ta predmet, je le za nazorni nauk, na višji stopnji se mora pa domoznanstvo (Heimatskunde) umakniti domovinoznanstvu, t. j. Avstriji (Vaterlandskunde) in splošnemu zemljepisu.

Pravi čas za domoznanski poduk bode torej:

	na 6 razrednicah	3. in 4. razred;
„	5	3. in 1. tečaj 4. razreda;
„	4	3. razred;
„	3	2. razred;
„	2	3. leto 1. razreda in 4. leto;
„	1	3 in 4. leto.

Važne razloge navajajo nekateri metodiki, da se naj zemljepis in zgodovina ne družita. Ločiti je ta dva predmeta mogoče na meščanskih šolah, kjer so spisane posebne učevne knjige za oba predmeta, ali v ljudskih šolah tega ni svetovati, najmanj pa pri domoznanskem poduku. Že radi pomanjkauja časa mora učitelj kolikor mogoče vse stvarine spajati, družiti in krčiti, ako bi družih razlogov ne bilo. Pa so še drugi tehtni vzroki. Zgodovina je vezana na predmete in osebe. Kedar že govorimo o kraju in nje-

govih delih, o deželah in pokrajinah, povejmo še takoj nekaj iz njih preteklosti. Na takov način smo potem oba posla opravili, zemljepis in zgodovino učili. Učitelj mora pri tem predmetu kaj praktično postopati, da ne bode govoril učencem o neznanih krajih obširno, o znanih pa marsikaj opustil. N. pr. učitelj v Belokrajini ne bo obširno govoril o idrijskem rudniku ali o postojinski jami, ampak se bolj bavil s tem, kar je znamenitega v črnomaljsem okraju, o pravoslavnih v Bojancih, o Metliki kot središči nekdanje slovenske marke.

Učitelj v Trziču bode povedal pripovedko o nastanku Tržiča, a se ne bavil s lokalnimi pripovedkami, ki so doma v drugih krajih. Kjer so gradovi Turjaških grofov (Turjak, Ig, Turen pri Krškem) govoril bode učitelj o teh najstarejših kranjskih plemičih obširnejše, nego drugod. O Valvazorju se bode lahko več povedalo v šolah blizo Vagenšperga, blizo Medije in v Krškem, kjer je umrl. Vodnika se bode lože obširno spominjati v Šiški, Bohinju itd. Truberja se bode lahko imenovalo na mnogih krajih, a najbolj blizo Velikih Lašč, kjer se učitelj lahko spominja še Levstika, Stritarja. Dalmatina, in Hočevarja se ne bodo nikjer tako spominjali, kakor v Krškem, kjer se lahko omenja tudi nemški pesnik Anastasius Grün.

V Zatičini, Kostanjevici, Borovnici (Bistra) itd. lahko se govori o starih samostanih in njih blagotvornem delovanju, doda se pri tem razgovoru lahko nekoliko o cesarju Jožefu II. Kjer so bili taborji okoli cerkva (Cerknica, Št. Rupert na Dolenjskem), ondi lahko učitelj več o Turkih pové, pri tem more dodati kakošno pripovedko o Turkih; kakoršne ima n. pr. Trdina v zgodovini Slovenskega naroda (o Mengšu). Po nekaterih krajih so zažigali krese, da so ljudstvu naznanjali prihod Turkov v deželo. Šole v bližini tacih gora omenjali bode lahko to. O Uskokih ne bode lahko drugod govoriti, nego v šolah, ki so v bližini Gorjancev.

V novomeškem in krškem okraju so bile vasi, katere si je bil Babenberžan Leopold VI. najprvo na Kranjskem prisvojil. Šole, v katerem področju so te vasi (glej Dimitz), lahko govoré o tem, kako se je Kranjska priklopila k Avstriji in lahko omenjajo tudi naslednika tega Leopolda, Friderika II. Bojevitega. Dočim se Emone lahko sleherna kranjska šola spominja, bode o „Nevidunumu“ (Drnovo) mogoče govoriti le šolam v Leskovcu, Krškem, Cerkljah itd.

Vsak okraj ima pač kaj zgodovinsko ali zemljepisno imenitnega, kar pa vendar ni tako zeló važno, da bi morali učenci v oddaljenih krajih tudi vedeti. Koliko je zanimivih podzemeljskih jam, ali v ljudski šoli (in menda sploh po šolah) ni toliko časa, da bi se moglo o njih razpravljati. Omenja naj se pač Postojinska jama in k večjemu še kakošna jama, ki je čisto v bližini šolske občine. Zavaljo tega ne bode mogoče vzeti marsičesa, kar smo mi v tem spisu navedli, zlasti tega ne, kar spada bolj v štatistiko. Težava je tudi gledé števil. Številke bode sploh kazalo izpuščati. Pri zgodovinskem delu bode morebiti zadostovalo, da se bode govorilo tako-le: To je bilo v starem veku, to je bilo v starem veku pred Kristom, to pa po Kr. rojstvu. Ali pa: To je zgodilo od začetka srednjega, to pa proti koncu srednjega veka itd. Sevedá se morajo učenci vtisniti v glavo trpež posameznih vekov. Pri zemljepisnem delu domoznanstva tudi ne bode kazalo terjati niti polovico toliko števil, kolikor smo jih mi naveli.

každá země má své právo na samostatnou vládu a každý národ má své právo na samostatnou vládu...
v těchto věcech se musí jednati jako mezi jednotlivými národy...
které mají právo na samostatnou vládu...
v těchto věcech se musí jednati jako mezi jednotlivými národy...
které mají právo na samostatnou vládu...

...v těchto věcech se musí jednati jako mezi jednotlivými národy...
které mají právo na samostatnou vládu...
v těchto věcech se musí jednati jako mezi jednotlivými národy...
které mají právo na samostatnou vládu...

•
000155

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000412328

